

PARADOKS EKONOMİ, SOSYOLOJİ VE POLİTİKA DERGİSİ

PARADOKS ECONOMICS, SOCIOLOGY AND POLICY JOURNAL

ISSN: 1305-7979

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17, Sayı/Issue: 1, Page: 35-64

Editörler / Editors in Chief

Baş Editör

Prof. Dr. Elif KARAKURT TOSUN

Alan Editörü

Prof. Dr. Sema AY

Teknik Editör

Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER

TARANDIĞIMIZ INDEXLER

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.

Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

Prof.Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr.Elif KARAKURT TOSUN
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Mariah EHMKE (University of Wyoming)
Doç.Dr. Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Doç.Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)

Hakem Kurulu / Referee Committee

Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ahmet MUTLU (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof.Dr.Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç.Dr.Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ATANUR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülin ASLAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mithat Arman KARASU (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr.Mustafa KOCALOĞLU (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Işın KIRIŞKAN (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Burcu ÖNGEN BİLİR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy SOYDAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZALTIN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Enes Battal KESKİN (Uludağ Üniversitesi)

Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17 Sayı/Issue: 1

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Meryem ATİK	Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Rabia Vildan İYİGÜNGÖR	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil AYTAÇ	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç.Dr. Anıl AKIN TANRIÖVER	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç.Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç.Dr. Zafer DURDU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç.Dr. Salih BATAL	Yalova Üniversitesi
Doç.Dr. Elvettin AKMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Mert GÖKIRMAK	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç.Dr. İbrahim KAMİL	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel AKGÜN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Sevcan GÜLEÇ SOLAK	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç.Dr. Sefa USTA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç.Dr. Ahmet UÇAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan CANDAN	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Çiğdem AKMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arzu ÖZSOY ÖZMEN	Kocaeli Üniversitesi

ANALYSIS OF CURRENT SITUATION AND PROBLEMS OF AGRICULTURAL COOPERATIVES: THE CASE OF DENİZLİ ACIPAYAM DAIRY COOPERATIVES

TARIMSAL KOOPERATİFLERİN MEVCUT DURUM ANALİZİ VE SORUNLARI: DENİZLİ-ACIPAYAM İLÇESİ SÜT KOOPERATİFLERİ ÖRNEĞİ

Merve ÇELİK

*Pamukale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ÇEEİ ABD Yüksek Lisans Öğrencisi*

Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP-ORHAN

Pamukale Üniversitesi, İİBF, ÇEEİ Bölümü

ÖZET

Türkiye AB ülkelerinde en fazla süt ihracatı yapan 3. Dünya'da ise 8. ülkedir. Buna karşın, süt üretimi küçük ölçekli aile işletmeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. İşletmelerinin %71'i 10baştan az ineğe sahiptir. Kooperatifleşme sektörün sürdürülebilirliği ve sorunların çözümünde önemli olmasına karşın dağınık, küçük, parçalı yapısı etkinliğini azaltmaktadır. Çalışmanın amacı Denizli Acıpayam ilçesi köyleri süt kooperatiflerinin mevcut durumunu analiz etmek ve sorunlarını incelemektir. Kooperatif başkanları ve üyelerle yapılan görüşmelere göre temel sorun finansmandır. Düşük süt fiyatı ve yüksek maliyetlerin üretici gelirini düşürdüğü, buzağı ve süt destek primlerinin yetersiz olduğu, sorunların çözümünde kooperatifler ve üyeler yalnız kaldıklarını belirtmiştir. Üyeler fiyatların belirlenmesinde kooperatiflerin yeterli temsil edilmediği ve haklarının savunulmadığını düşünmekte, kooperatiften süt paralarını düzenli alamamaktadır. Bunlar kooperatiflerin etkinliğini azaltırken, üyelerin sorumluluklarını yerine getirmemelerine neden olmaktadır. Üretiminde kadın emeği yoğun olmasına karşın, kooperatiflerin faaliyetlerinde kadınların yer almadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tarımsal Kooperatif, Süt Kooperatifi, Süt Sektörü, Denizli*

ABSTRACT

While Turkey is the third-highest dairy exporter country in the EU, it is the eighteenth in the World. In this context, milk production is carried out by small-scale family businesses. 71% of businesses have less than 10 cows. Although cooperatives are important for the sustainability of the sector and the solution of the problems, their scattered, small and fragmented structure reduces their effectiveness. The aim of the study is to analyze the current situation of the dairy cooperatives of Denizli Acıpayam villages and to examine their problems. According to the interviews with the cooperative heads and members, the main problem is financing. It is stated that while low milk price and high costs decrease the producer income, the calf and milk support premiums are insufficient and the cooperatives and members are alone in solving the problems. The members think that the cooperatives are not adequately represented and their rights are not defended in determining the prices, and they cannot receive milk income from the cooperative regularly. While these reduce the efficiency of the cooperatives, they cause the members not to fulfill their responsibilities. Although women labour is intensive in production, women are not involved in cooperative activities.

Keywords: *Agricultural Cooperative, Dairy Cooperative, Milk Sector, Denizli*

GİRİŞ

Kooperatifçilik hareketi, 19.yy'da Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmış sonrasında tüm Dünya'ya yayılmıştır. Kooperatifçilik ekonomik iş birliği çerçevesinde, ortak amaçlara ulaşmak isteyen kişiler tarafından oluşturulan örgütlenme modelidir. Mal ve hizmetlerin üretiminde ve sunumunda, ortakların pazarlık gücünü arttırmada, piyasanın işleyişini ve yapısını düzenlemede kooperatifler önemli görevler üstlenen (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012:1), yoksulluğu azaltmak, yardımlaşma ve dayanışmayı arttırmak amacıyla küçük üreticilerin bir araya gelerek oluşturduğu örgütlenmelerdir. Özellikle tarımsal kalkınma kooperatifleri, sürdürülebilir bir ekonomi ve kalkınmanın temel kaynaklarını sağlamaktadır. Gelirin tabana yayılması, gelir eşitsizliğinin azalması, kır-kent nüfusunu dengede tutması, istihdam yaratması, orta ve düşük gelirli tüketici ya da üreticilerine gelir güvencesi sağlaması bakımından kooperatif işletmeler önemli roller üstlenmektedir. Ayrıca fiyat istikrarı sağlayarak ülkedeki enflasyonu belirli bir düzeyinde kalmasına katkı sağlamaktadır. Türkiye'de tarım sektörü gıda güvenliği, diğer sektörlerle hammadde sağlaması, milli gelir ve ihracat içindeki payı ve özellikle barındırdığı nüfus nedeniyle önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomideki yapısal dönüşüme karşın Türkiye'de istihdamın tarım sektöründeki payı 2018 ve 2019 yıllarında %18,4 ve %18.1 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020). Bu bağlamda, Türkiye'de tarım sektöründeki sorunlar bir taraftan istihdamın yüksek olması, milli gelir içinde tarım sektörünün payının ve tarımsal verimliliğin düşük olması, arazilerin küçük, parçalı olması nedeniyle ölçek ekonomilerinden yararlanılamaması ve birçok üründe üretimin talebi karşılayamaması, iken diğer taraftan yüksek girdi ve düşük ürün fiyatları, araçların varlığı, yetersiz ve eksik desteklemeler nedeniyle üreticilerin yeterli bir gelire sahip olamamasıdır. Gerek üreticilere düzenli ve yeterli gelir sağlama, gerekse kırdan kente göçün devam etmesi, kırsal kalkınma ve yoksullukla mücadeledeki etkisi nedeniyle tarımsal kooperatifleşme büyük önem arz etmektedir. Tarım sektöründeki kooperatif işletmelerin tüm bu katkılarına rağmen, Türkiye'de etkinlik yönünden gücü zayıftır. Bu durumun en önemli nedenleri arasında sayıca çok fazla, parçalı ve dağınık yapıda olmalarıdır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de sayıca fazla olan köy merkezli örgütlenmiş süt kooperatiflerinin mevcut durum analizi yaparak, kooperatiflerin yapısı ve sorunlarını araştırmaktır. Bu amaçla Denizli ilinde kooperatifleşmenin en fazla olduğu Acıpayam ilçesindeki süt kooperatifleri başkanları ve kooperatiflere üye olan küçük süt üreticileri ile nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümünde tarımsal kooperatifçilik, üçüncü bölümde Türkiye'de tarım ve süt kooperatifçiliğine ilişkin genel bilgilere yer verilirken,

dördüncü bölümde Denizli ilindeki tarımsal kooperatifleşme özetlenmiştir. Alan araştırmasına ilişkin bulguların yer aldığı beşinci bölümden sonra çalışma sonuçlanmıştır.

TARIMSAL KOOPERATİFÇİLİK

Kooperatiflerin amacı yeterli ekonomik güce sahip olmayan gerçek kişilerin meslek ve geçimlerine yönelik ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle rasyonel bir şekilde ekonomik olarak karşılamak ve temin etmektir (Ankara İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2015). Tüm dünyada değişen ekolojik dengeler nedeniyle gıda krizlerinin yaşanabileceği uyarıları, gıda güvenliği, sürdürülebilir ve güvenli tarıma yönelik düzenlemeler tarımsal faaliyetlerin önemini artırmıştır ve tarım alanında kooperatifleşmeyi desteklemiştir. Tarım sektöründe örgütlenme ve üretici örgütlenmesi denildiğinde akla ilk gelen tarımsal amaçlı kooperatiflerdir. Tarımsal kooperatifler (tarım kooperatifleri) üreticilere sağladıkları girdi (hayvansal, bitkisel, ilaç, gübre, enerji vs.) pazarlama, depolama, nakliye ve seracılık gibi faaliyetlerle çiftçi gelirlerine doğrudan ve tüketicilere de dolaylı olarak katkı sağlayan oluşumlardır. Tarımsal üretimin doğa koşullarına bağlı olması nedeniyle ürün fiyatları ve kalitelerinin yıldan yıla değişiklik göstermesi, tüketici fiyatları ve çiftçi gelirlerinde istikrarsızlıklara ve dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu nedenle, kooperatifler bir taraftan üretim araçlarını düşük maliyetle ve ucuza temin ederek ve de kredi desteği vererek üyelerinin kazançlarının artması ve gelirlerinde istikrar sağlanması ve dolayısıyla gelir dağılımındaki farklılıkların azalmasını hedeflerken diğer taraftan ekonomik ve çevresel krizlere dirençli ekonomik işletmeler aracılığıyla sürdürülebilir kırsal kalkınmayı destekleyerek, bölgelerarası dengesizliği azaltmaya yardımcı olacaktır. Aynı zamanda kooperatifler, ulusal ve uluslararası piyasalarda açlığın yok olması ve gıda güvenliğinin sağlanmasına katkı sağlarken, mikro tarım üreticileri ve dezavantajlı grupların (kadın ve gençler) desteklenmesinde ve yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır (FAO, 2012:2). Kooperatifleşme, tarım sektöründe tekelliliğin ortadan kalkması ve tarım ürünlerinin ihraç edilmesi ve dış piyasada rekabet edebilmesi bakımından etkilidir. Tahminlere göre küresel tarım ürünlerinin %50'si kooperatifler aracılığıyla pazarlanmaktadır (Ticaret Bakanlığı,2020). Bununla birlikte, kooperatifler bulunduğu yörede istihdam olanakları yaratılması, serbest piyasa ve rekabette gelişme, kayıtdışılığın azaltılması ve sermayenin tabana yayılması gibi kazançlar sağlamaktadır (Çetin, 2009:48). Özellikle kırsal kesimdeki nüfus yoğunluğunun fazla olması kırsal kalkınma ile ekonomik kalkınmanın doğrudan ilişkili olmasına neden olmaktadır. Kırsal kalkınma, kırsal kesimde yaşayan insanların sosyal ve ekonomik hayatını geliştirmek amacıyla hazırlanan bir strateji ve genel anlamda bir tarım politikasıdır (Tan ve Karaönder, 2013: 89). Özetle, tarımsal kooperatifler başta çiftçi gelirinin yükselmesi ve sürdürülebilir olması bakımından gerekli iken diğer taraftan tarımın gelişmesi, kırsal sanayinin kurulması, istihdam sağlanması ve yerel düzeyde kırsal girişimciliğin artırması nedeniyle kırsal yörelerin kalkınması ve sosyo-ekonomik olarak gelişmesi ve bölgelerarası dengesizlik ve yoksulluğun giderilmesi bakımından önemlidir.

TÜRKİYE'DE TARIMSAL KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ

Türkiye'de kooperatifleşmeye yönelik uygulamalar ilk olarak tarım sektöründe başlamış olup, Osmanlı dönemine dayanmaktadır. 1863 yılında Mithat Paşa tarafından oluşturulan Memleket Sandıkları Türk kooperatifçilik hareketinin başlangıcı kabul edilmektedir. Memleket sandıkları, aynı zamanda Türkiye'de tarım kredi kooperatiflerinin ilk örneğini oluşturmaktadır. Fakat zaman içinde verilen kredilerin geri ödenmemesi ve işleyişindeki aksaklıklar nedeniyle bu sandıklarının yerini 1883 yılında Menafi Sandıkları almıştır. 1888 yılında ise tarımsal krediye artan talep nedeniyle Ziraat Bankası kurulmuş ve

faaliyette bulunan sandıkların sermayesi Ziraat Bankasına devredilmiştir (Yazan, 2017:222). Uzun yıllar kooperatifçilik alanında gelişme olmamış, 1914 yılında Aydın'da "Milli Aydın Bankası" (TARIŞBANK) kurulmuş ve banka aracılığıyla Aydın ve çevresindeki incir üreticilerini desteklemek amaçlanmıştır. Bankanın desteğiyle 1915 yılında "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi" (TARIŞ) Türkiye'deki ilk tarım satış kooperatifi olarak kurulmuştur. 1923 yılında, Cumhuriyet ilan edilmeden önce, "İstihsal Alım Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi" çıkarılmış ve bu nizamnameye dayanarak birçok kooperatif kurulmuştur, tarıma dayalı kooperatiflerin bazıları şunlardır: Ödemiş Tütüncüler Alım Satım Kooperatifi (1924), Tire Çiftçiler Kooperatifi (1927), Edirne ve Bursa'da Meyve-Sebze ve Konservecilik Kooperatifleridir (Ticaret Bakanlığı, 2020). Kooperatifçilik Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün desteği ile büyük bir ivme kazanmış, bir tarım ülkesi olan genç Türkiye Cumhuriyeti için ekonomik büyümenin kaynağı olmuştur (Hacısüleyman ve Şanlı Gülbahar, 2019: 958). Cumhuriyet döneminde kurulan belli başlı tarımsal kooperatifler şu şekildedir: 21 Nisan 1924 tarihinde ilk tarım kooperatifi kanunu olan "İtibari Zirai Birlikleri Kanunu" çıkarılmış fakat 1930 Dünya bunalımının da etkisiyle başarılı olamamıştır. Bu kanunun yerine 5 Haziran 1929 yılında 1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" yürürlüğe konmuştur. Ziraat Bankası'nı kooperatiflerin ana bankası olarak nitelendirmiştir. 2 Kasım 1935 tarihinde, 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu" ve 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" çıkarılmıştır. Daha sonra 1937 yılında İzmir İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, 1938 yılında Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve FİSKOBİRLİK kurulmuştur. II. Dünya Savaşının olduğu dönemde Türkiye'de de kooperatifçilik hareketleri yavaşlamış olup 1940 yılında Çukurova bölgesinde ÇUKOBİRLİK kurulmuştur. 1949 yılında İzmir Pamuk ve İzmir Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği faaliyete geçirildi. Türkiye'deki ilk pancar kooperatifi 1951 yılında Adapazarı'nda faaliyete geçmiş ve 1951-1954 yılları arasında çeşitli illerde Pancar Ekicileri Kooperatifleri ve 1953 yılında şeker sanayi ve pancar üreticilerini desteklemek için Şekerbank kurulmuştur. İlk pancar kooperatifi 1972 yılında 1163 sayılı kanun ile PANKOBİRLİK adını almıştır. 1952 yılında ANTBİRLİK, 1954 yılında MARMARABİRLİK ve Gülbirlik ve 1958 yılında TASKOBİRLİK kurulmuştur. 1961 Anayasası 51. Madde ile birlikte, kooperatifçilik hareketleri güçlenerek devlet daha aktif bir rol almaya başlamıştır. 1961 Anayasası ile birlikte Türkiye'de planlı kalkınma dönemini başlamış ve birinci kalkınma planından itibaren planlarda kooperatifçilik politikalarına yer verilmiştir¹. 1966, 1969 ve 1978 yılında sırasıyla TRAKYABİRLİK, TİFTİKBİRLİK ve KARADENİZBİRLİK kurulmuştur (Koç, 1984: 369-370). 10 Mayıs 1969'da 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, günü yürürlüğe girmiştir. 1960'lı yıllarda kurulan köy kalkınma kooperatifleri 1163 sayılı yasa ile birlikte birlik düzeyinde örgütlenmiş ve 1971 yılında Köy-Koop Merkez Birliği (KÖY-KOOP) kurulmuştur.

1935 tarih ve 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu, 1984 yılında çıkarılan 238 sayılı KHK (kanun hükmünde kararname) ile kaldırılmış, bu kararname 1985 yılında 3186 sayılı yasaya dönüştürülmüştür. Fakat zaman içerisinde tarım satış kooperatif birlikleri üzerinden destekleme alımlarının devlet tarafından yapılmasının üretici ve kooperatifleri olumsuz etkilemesi ile 1994 yılında sona erdirilmiştir. Bununla birlikte, 2000 yılında çıkarılan 4572 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun"la, söz konusu kooperatif ve birliklerin özerkleşmeleri ve demokratikleşmeleri yönünde yeni hükümler getirilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020). 1997 yılında kurulan Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği (OR-KOOP) 18 ormancılık, 8 köy kalkınma ve diğer tarımsal amaçlı kooperatifler (D.T.A.Koop), 1 hayvancılık ve 1 tarım olmak üzere 28 kooperatif birliği tabanında yer almaktadır. 2001 yılında 1163 sayılı kooperatifler Kanunu Kapsamında Sınırlı Sorumlu

1 Kalkınma planları itibarıyla kooperatifçiliğe ilişkin yaklaşım ve politikalar için detaylı bilgi için bkz. Özdemir ve Başaran (2003)

Türkiye Sulama Kooperatifleri Merkez Birliği (TÜSKOOP-BİR), günümüzde 10 sulama ve 3 köy kalkınma toplam 13 kooperatif birliği bünyesinde yer almaktadır. 2003 yılında kurulan Türkiye Hayvancılık Kooperatifleri Merkez Birliği (HAY-KOOP)'in bünyesinde 2020 yılı itibariyle 34 hayvancılık ve 2 köy kalkınma ve D.T.A.Koop olmak üzere toplam 36 kooperatif birliği bulunmaktadır. 2004 yılında 1163 Kooperatifler Kanunu ile Su Ürünleri Kooperatifleri Merkez Birliği (SÜR-KOOP Merkez Birliği), Doğu Karadeniz, İstanbul, Çanakkale, Balıkesir, İzmir, Muğla ve Mersin Su Ürünleri Kooperatifleri Bölge Birlikleri tarafından kurulmuştur. AB uyum yasaları çerçevesinde 2005 yılında 5200 sayılı "Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu" kapsamında süt sektöründe merkez birlik olarak Türkiye Tarımsal Süt Üreticileri Merkez Birliği-SÜTBİR kurulmuştur. 2012 yılında Tarım Kooperatifleri Merkez Birliği (TARIM-KOOP) kurulmuş olup günümüzde 8 tarım, 5 köy.kal. ve diğer t.a, 1 hayvancılık ve 1 orman olmak üzere 15 kooperatif birliğini kapsamaktadır.

Türkiye'de tarımsal kooperatiflerin tek amaçlı (sadece satın alma, kredi sağlama, satış, işleme, sigorta gibi belli konuda örgütlenen kooperatifler) ve çok amaçlı (üyelerin birden fazla ihtiyacını sağlayan tarımsal kalkınma kooperatifleri) olabilmektedir. Tek Amaçlı Tarım Kooperatifleri: Tarım Alım, Tarım Kredi, Tarım Sigorta, Tarım Satış, Tarım İşleme ve Tarım Hizmet Kooperatifleridir. (GEKA, 2016;24). Bu kooperatifler faaliyet alanlarına göre, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığında birinin görev alanına girmektedir. Bu kapsamda, Gümrük ve Ticaret Bakanlığın 2017 de yayınladığı rapora göre Türkiye'de faaliyet alanına göre en fazla sayıdaki kooperatif; konut yapımı alanında (27.361) olup sırasıyla tarımsal kalkınma (7.201), motorlu taşıma (5.803), sulama (2.523) ve tüketici kooperatifleri (2.170) yer almaktadır. Kooperatif ortak sayısında ise ilk sırada pancar ekicileri kooperatifleri bulunmaktadır (1.448.171). Bunları sırasıyla konut yapı (1.273.274), tarım kredi (1.001.418), sigorta (827.765) ve tarımsal kalkınma kooperatifleri (775.563) izlemektedir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017:14). 2019 verilerine göre ise, faaliyet alanına göre en fazla kooperatif sayısı konut yapımı alanında (83.942), tarımsal kalkınma (6.821) motorlu taşıma kooperatifleri (5.493) ve tüketici kooperatifi (2.026)'dir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020; Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2019); Tarım ve Orman Bakanlığı 2019).

Tablo 1: Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme

Tabi Olduğu Kanun	Türü /Ürün Grupları	Birlik Sayısı	Ortak/Üye Sayısı
BİRİM KOOPERATİFLER			
1163 S.K.	TARIMSAL KALKINMA	6.784	738.544
1163 S.K.	SULAMA	2.473	319.729
1163 S.K.	SU ÜRÜNLERİ	565	30.559
1163 S.K.	PANCAR EKİCİLERİ	31	1.397.191
1581 S.K.	<i>Tarım Kredi</i>	1.625	809.725
4572 S.K.	Tarım Satış(*)	338	332.925
1163 S.K.	Tütün Üretim ve Pazarlama(*)	18	939
1163 S.K.	Yaş Mey ve Sebze Pazarlama (*)	29	2.953
GENEL TOPLAM		11.816	3.628.673
ÜRETİCİ BİRLİKLERİ			
5200 S.K.	HAYVANSAL ÜRETİM	571	320.787
5200 S.K.	BİTKİSEL ÜRETİM	235	21.247
5200 S.K.	SU ÜRÜNLERİ	31	1.214
5200 S.K.	ORGANİK ÜRÜNLER	30	2.438
TOPLAM		867	345.686
ISLAH AMAÇLI YETİŞTİRİCİ BİRLİKLERİ			
5996 S.K.	DAMIZLIK SIĞIR	81	240.314
5996 S.K.	DAMIZLIK KOYUN - KEÇİ	80	249.409
5996 S.K.	ARI	80	72.325
5996 S.K.	DAMIZLIK MANDA	30	8.898
5996 S.K.	TAVUK	6	759
T O P L A M		277	571.705

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı (2020)

(*)Ticaret Bakanlığının sorumluluk alanında bulunmaktadır.

Tablo 1’e göre 31.08.2020 tarihi itibarıyla tarımsal örgütlenme içinde en fazla üye sayısı pancar ekicileri (1.397.191), tarımsal kalkınma (738.544) ve sulama (319.729) kooperatiflerindedir. Üretici birlikleri içinde ise en fazla 320.787 üye çiftçi ile Hayvansal üretim bulunmaktadır. Bu bağlamda, özellikle süt üretimi ile ilgili birlikler örgütlenmede daha aktif olmuşlardır (Kızılaslan ve Doğan, 2013: 157). Türkiye’de çeşitli amaçlara yönelik oldukça fazla sayıda kooperatif olmasına rağmen, bu örgütlenmeler üreticilerin hakları savunacak ve yenilikleri takip edebilecek güçte bir yapıya sahip değildir (Koroğlu, 2003;65). Dağınık ve küçük örgütlenmeler nedeniyle üreticiler arasında tam bir dayanışma sağlanamamaktadır. Yöneticilerin tam olarak kooperatif ilkelerine benimseyememesi, eğitim seviyesinin düşüklüğü kooperatif işletmelerin etkinliğini zayıflatmaktadır.

Süt Sektörü ve Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Örneği Olarak Süt Kooperatifleri

FAO’ya göre dünya genelinde yaklaşık 150 milyon hane yada 750 milyon insan süt üretimi ile uğraşmaktadır. Dünyadaki süt üretiminin büyük çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerde küçük ölçekli üreticiler tarafından üretilmekte ve süttten elde edilen gelir ailenin temel kaynağını oluşturmakta ve küçük üreticilere istihdam sağlamaktadır (FAO, 2013). Süt üretiminde özellikle kadınlar, geleneksel olarak sığırların beslenmesi, sütün sağılması, işlenmesi ve pazarlanmasında yer aldıkları için süt üretiminde önemli

bir rol oynamaktadır. Süt ve süt ürünlerinin üretimi açısından önemli bir yere sahip olan süt kooperatifleri özellikle günlük süt üretimi ile küçük süt üreticilerine destek olmakta (pazarlama, tarım aletleri temini), yerli halkın süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamakta, etkin çalışma ve teknolojiye uyum sağlarken dış piyasaları da sektörün rekabet gücünü arttırmakta, yerel girişimciliği teşvik etmekte ve kırsal kalkınmaya destek olmaktadır.

AB'de süt ürünleri tarım sektöründeki ikinci en büyük sektördür. Çıktı değeri açısından sebze ve bahçe bitkilerinden sonra ve tahıllardan önce yer almaktadır. 2018 yılında AB'de 172.2 milyon ton çiğ süt üretilmiş (EUROSTAT, 2019) olup AB, Dünya süt üretiminin yaklaşık %20'sini karşılamaktadır. AB'de süt üretimi yapan bir çiftliğin ortalama büyüklüğü 30 inektir (Copa-Cogeca,2014). AB'de süt sektörü ağırlıklı olarak kooperatifler halinde örgütlenmiş olup, kooperatifler % 55 pazar payına sahiptir. Bu kooperatifler bir taraftan dünyanın önde gelen çok uluslu şirketleri kadar büyük olabilirken, diğer taraftan KOBİ ve mikro ölçekli küçük kooperatifler şeklinde de olabilmektedir. Avrupa'nın en büyük 20 süt üreticisinin 10 tanesi süt kooperatifidir. Bu bağlamda AB'de süt kooperatifleri tüm tarım kooperatifleri içinde en yüksek paya sahiptir ve yaklaşık 400.000 süt üreticisinin süt ürünleri kooperatiflerine üye olduğu tahmin edilmektedir. 2015 yılında tüm Avrupa inek sütü üretiminin yaklaşık %64'ü kooperatifler tarafından sağlanmıştır. Hollanda'da süt kooperatiflerinin pazar payı %86 olup, daha sonra sırasıyla Polonya (75 %), İtalya (68 %), Almanya (67 %) ve Fransa (54 %) gelmektedir (Augère-Granier, 2018: 2). Süt ürünleri pazarında kooperatiflerin en etkili olduğu ülke Hollanda'dır. Hollanda'da gerek süt işletmeleri gerekse süt kooperatifleri Avrupa'daki emsallerine göre daha büyük ölçekli ve mekanizedir. Örnek olarak, Hollanda merkezli Dünyanın en büyük süt ürünleri kooperatiflerinden biri olan FrieslandCampina 2019 yılında 278 milyon Euro kar elde etmiş olup, üretilen sütün %90'nını işlemektedir. Toplam 11.476 mandıra çiftliğinin üye olduğu kooperatif ağırlıklı olarak Hollanda, Belçika ve Almanya'da faaliyet göstermektedir. Üye mandıra çiftçiler kooperatif aracılığıyla şirketin ortak sahibidir (FrieslandCampina, 2020). Süt kooperatifleri bir üretici örgütlenmesi olup üyelerine pazara erişim, pazarlık gücü sağlama ve girdi desteği yaparak maliyetleri düşürme imkanı sağlamaktadır ve AB ortak tarım politikası tarafından desteklenmektedir (Augère-Granier, 2018: 2). Diğer taraftan, genellikle aile işletmeleri tarafından yapılan süt üretimi, AB ülkelerinde başka üretim alternatiflerinin bulunmadığı geri kalmış kırsal bölgelerde ekonomik, sosyal ve coğrafi açıdan kırsal kalkınmaya önemli bir katkı sağlamaktadır (Copa-Cogeca,2014).

Türkiye'de ise 2019 yılında süt üretimi 22.960 milyon ton olup, bunun %90,5'ini inek, %6,6'sını koyun, %2,5'ini keçi ve %0,3'ünü manda sütü oluşturmaktadır. Süt veriminin yıllık 0.72 ton/baş olan Türkiye'de 2012-2019 döneminde verimliliğin azaldığı tespit edilmiştir. 2012 yılında süt üretimi 17.401 milyon ton iken yıllık verimlilik 0.79 ton/baş'tır. 2019 yılında sağılan hayvan sayısı 31.968 milyona ulaşmış olmasına karşın verimlilik düşmüştür (Ulusal Süt Konseyi, 2020). Türkiye'de süt sığırcılığı küçük ölçekli aile işletmelerinden oluşmakta olup, işletmeler ölçek ekonomilerinden yararlanamamaktadır. 2018 yılı verilerine göre süt işletmelerinin %71'i (%51.7'si 1-5 baş ve %20'si 6-9 baş) 10 adetten az sığır varlığına sahip işletmelerden oluşmaktadır. Çiğ süt üretiminde küçük işletmelerin üretim ve verimliliği artırması için örgütlenmesi kooperatifler ve birlikler tarafından desteklenmesi önemlidir (ZMO, 2019). Türkiye Dünya inek sütü üretiminde AB-28, ABD, Hindistan, Brezilya, Çin, Rusya ve Yeni Zelanda'dan sonra sekizinci sıradadır. AB ülkeleri içinde ise Almanya ve Fransa'dan sonra en fazla inek sütü üreten üçüncü ülkedir (Ulusal Süt Konseyi, 2019:11). Türkiye süt ve süt ürünleri ticaretinde net ihracatçı olup, 2019 yılında en fazla Irak, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bangladeş ve Mısır'a ihracat yaparken, ithalatı İrlanda, KKTC, Hindistan, Yeni Zelanda ve İtalya'dan yapılmaktadır (Ulusal Süt Konseyi, 2020). Türkiye'de tarımsal kalkınma kooperatiflerinden biri olarak faaliyet gösteren süt

kooperatiflerinin üretim maliyetlerini düşürmek, süt kalitesini arttırmak ve ortaklarının kazancını arttırmayı hedeflemektedir. Çeşitli süt kooperatifleri üye üreticilere hayvan beslenmesinde ihtiyaç olan tohum, gübre, yem, silajlık mısır gibi ürünlerin temini, süt toplama ağı oluşturma, süt tankeri, soğutma tankı temini ile soğuk zincir sağlama, küçük aile üreticilerine finansman ve ürün pazarlama desteği, yerinde eğitim, laboratuvar, ziraat mühendisi ve veterinerlik hizmetleri gibi çeşitli faaliyetler sunarken, büyük ölçekli kooperatiflerin kendilerine ait süt ve et işleme tesisleri bulunarak ülke çapında katma değeri yüksek ürün üretmektedir.

Türkiye’de süt sektöründe örgütlenme SETBİR, SÜTBİR ve ASÜD üretici kooperatifleri ve birlikleri çatısı altında toplanmıştır. 1976 yılında hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren sanayi firmaları ve sektöre hammadde tedarik eden firmaların üye olduğu bir sanayi üretici örgütü olarak Türkiye Süt, Et, Gıda Sanayicileri ve Üreticileri Birliği Derneği (SETBİR) kurulmuştur. Üretici örgütünün amacı Türkiye’de süt, et ve gıda sanayiinin gelişmesine katkıda bulunmaktır. Günümüzde 54 adet firma ve 86 üyeden oluşmaktadır. SÜTBİR (Süt Üreticileri Birliği-Türkiye Süt Üreticileri Merkez Birliği) AB uyum yasaları çerçevesinde 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu kapsamında kurulmuştur. 2005 yılında 7 süt üretici birliğinin biraraya gelmesi ile merkez birliği olarak üst örgütlenmesinin gerçekleştirmiştir. SÜTBİR’in amacı üretilen sütün ulusal düzeyde planlamasını yapmak, pazarlamaya ilişkin üyelere yardımcı olmak ve üyelerini yönlendirmek, kayıt dışı süt üretimini engellemektir. Türkiye genelinde 71 ilde 730 ilçede 305 adet süt üreticileri birliği ve 450.000 üye üretici ile faaliyet göstermektedir. 2009 yılında süt ve süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren sanayicilerin bir araya gelmesiyle ASÜD (Ambalajlı Süt ve Süt Ürünleri Sanayicileri Derneği) kurulmuştur. ASÜD’ün amacı süt sektörünün sorunlarının çözümüne katkıda bulunmaktır (TAGEM, 2018:42). Süt sektöründe faaliyet gösteren merkez birlikler ise 2003 yılında kurulan Türkiye Hayvancılık Kooperatifleri Merkez Birliği (HAY-KOOP)’dir. Merkez Birliği’nin amacı, ortak birliklerinin ve bunlara bağlı kooperatiflerin, ortaklarının küçük ve büyük baş ile kanatlı, arı, hayvan ve bunlara ait ürünlerinin üretimi, işlenmesi, pazarlanması ve verimlerinin artırılması için ıslah çalışma yapmaktır. 1971 yılında kurulan Köy-Koop Merkez Birliği (KÖY-KOOP) hayvancılık-Süt üretimi ve işlenmesi olmak üzere seracılık,halı-kilim üretimi, zeytin ve zeytinyağı işletmesi, bal, çeltik üretimi ve işlenmesi çiçekçilik, fidan, salça, reçel, konserve üretimi vb.alanlarda faaliyet göstermektedir. 2012 yılında kurulan TARIM-KOOP süt dahil birçok hayvansal ve bitkisel üretimle uğraşan üreticilerin yaşam koşullarını iyileştirmek, ekonomik ve sosyal yönden kalkınmalarını sağlamak, ürünlerin üretim, değerlendirme ve pazarlama konusunda çiftçilerin haklarınısını, düzenlenmesini ve geliştirilmesini amaçlamıştır. Tablo 1’e göre, üretici birlikleri içinde ise en fazla 320.787 üye çiftçi ile hayvansal üretim bulunmaktadır. Islah amaçlı yetiştirici birlikleri içinde ise en fazla üye damızlık koyun - keçi (249.409) ve damızlık sığır (240.314) birliklerindedir. 2020 itibarıyla ürün grupları bazında bir tane süt üretici merkez birliği (Sütbir) Türkiye genelinde 71 ilde 730 ilçede, merkez birliğe üye 308 adet süt üreticileri birliği ve 214.013 üye çiftçisi ile faaliyet göstermektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020). Türkiye’ de başarılı süt kooperatif örneği olarak ürünleri ile marka değeri taşıyan 1967 yılında kurulmuş ve 2000’in üzerinde ortağı olan Tire Süt Kooperatifi ve 1979 yılında kurulmuş olan ÖRKOOP yer almaktadır.

Süt sektöründe üretim ürün özelliklerinden kaynaklanan yapısal özellikler nedeniyle diğer sektörlerle göre daha riskli olup, sektör olarak çevresel koşullar, iklim değişiklikleri, tüketici tercihleri, ham madde fiyatlarındaki dalgalanmalar, piyasa koşulları ve teknoloji değişimi gibi değişkenlerden çok daha fazla etkilenmektedir. Türkiye’de süt sektörünün karşılaştığı en önemli sorunlar; üretim maliyetinin yüksek oluşu, küçük ölçekli işletme yapısı, ürün kalitesinin düşük olması, ihracatın yetersiz olması, kayıt-dışılık ve pazarlamadır (TAGEM, 2018: 11-13). Kooperatifleşme sektördeki sorunların çözümüne yardımcı

olmak açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda gerek Dünya'daki çeşitli örneklerde gerekse Türkiye'de bir kooperatifin başarılı olabilmesi için 10 temel özellik bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır: bir ihtiyacı karşılaması, kurucu bir gruba ve vizyona sahip olması, fizibil bir çalışma planının hazırlanması ve iş planının yapılması, amaçlarının açıkça belirlenmesi, üye desteğinin alınması ve doğru yönetim tarzının benimsenmesi, uygun lokasyonun belirlenmesi ve üye ve yöneticileri eğitim ve pratik yapmayı devam etmesi (GEKA, 2016:24).

DENİZLİ İLİ TARIMSAL KOOPERATİFLER

1927 Sanayi sayımına göre Denizli ekonomisi tarıma (681 işyeri) ve dokumacılığa (481 işyeri) dayalı olup Denizli'de ilk kooperatifleşme kentte tarihsel olarak millattan önce Romalılar döneminden beri üretimin yapıldığı dokuma alanında olmuştur. Bu alanda ilk kooperatif 1933 yılında kurulup, 1935 yılında faaliyete geçen Kale Dokumacılar Kooperatifi'dir. Hemen ardından ilde tarımsal amaçlı Köy kalkınma kooperatifleri kurularak hızlı bir kooperatifleşme oluşumuna gidilmiştir (Akoğlu, 2018:932). Günümüzde Denizli'de tarım kooperatifleri tarımsal kalkınma, sulama ve su ürünleri alanında kurulmuştur. Denizli İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün 2019 verilerine göre ildeki toplam tarımsal kooperatifi sayısı 276 olup, toplam ortak sayısı 42.423'dür. En fazla kooperatif, 28.074 ortak ile Tarımsal Kalkınma (190), 14.219 ortak ile Sulama (83) ve 130 ortak ile Su ürünleri (3) kooperatifidir. Tarım ve Orman Bakanlığı Denizli İl ve Tarım Orman Müdürlüğü 2018 yılı verilerine göre, Denizli'de bitkisel üretimde tarla bitkileri arasında en fazla 691.160 ton ile slaj mısır, meyvecilikte 289.085 ton ile elma ve sebze ürünleri arasında 134.837 ton ile kavun üretimi yapılmaktadır. Kentteki en büyük hayvansal üretim 709.828 ton ile süt üretimi olup bunun 701.388 tonu inek sütü üretimidir. İlde toplam 678 süt toplama merkezi ve 28 süt ürünleri işletmesi bulunmaktadır. Denizli'deki büyükbaş hayvancılık işletmeleri küçük ölçekli olup, işletmelerin %41,8'inin büyükbaş hayvan varlığı 1-4 adet'tir.

Tablo 2: Denizli ve İlçelerinde Bulunan Tarımsal Kooperatifler

İLÇE ADI	KOOPERATİF TÜRÜ							
	TARIMSAL KALK.		SULAMA		SU ÜRÜNLERİ		TOPLAM	
	ADET	ORTAK SAYISI	ADET	ORTAK SAYISI	ADET	ORTAK SAYISI	ADET	ORTAK SAYISI
ACIPAYAM	36	6.005	19	3.493			55	9.498
BABADAĞ	0	0	0	0			0	0
BAKLAN	7	642	2	61			9	703
BEKİLLİ	3	187	0	0			3	187
BEYAĞAÇ	4	2.723	1	266			5	2.989
BOZKURT	6	564	7	958			13	1.522
BULDAN	13	1.037	2	119			15	1.156
ÇAL	7	693	2	283			9	976
ÇAMELİ	13	3.693	4	613			17	4.306
ÇARDAK	6	868	5	859			11	1.727
ÇİVRİL	23	2.761	12	3.008	3	130	38	5.899
GÜNEY	5	477	2	229			7	706
HONAZ	8	825	12	2.496			20	3.321
KALE	15	2.311	2	168			17	2.479
MERKEZEFENDİ	0	0	1	163			1	163
PAMUKKALE	12	1.395	0	0			12	1.395
SARAYKÖY	6	558	0	0			6	558
SERİNHİSAR	5	491	3	130			8	621
TAVAS	21	2.844	9	1.373			30	4.217
TOPLAM	190	28.074	83	14.219	3	130	276	42.423

Kaynak: Denizli İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2019)

Tablo 3'e göre 2019 yılında Denizli'de en fazla tarımsal kooperatif Acıpayam ilçesinde (55) bulunmaktadır. Ortak sayısı 9.498 olan kooperatiflerin 36'sı tarımsal kalkınma ve 19'u sulama kooperatifidir. Denizli'de en az kooperatif ise Merkez Efendi (1) ilçesindedir. Denizli'de en fazla kooperatifin olduğu Acıpayam ilçesinde kooperatiflerin çoğunluğu aynı anda sulama, süt toplama ve tarımsal kalkınma gibi birden fazla faaliyet alanında bulunmaktadır. Bu nedenle ilçede faal olan 52 kooperatif arasında sulama ve/veya tarımsal kalkınma faaliyetlerinin yanı sıra süt toplama faaliyetinde bulunan kooperatif sayısı 38'dir. Acıpayam ilçesi büyükbaş hayvan varlığı ve süt üretimi ile öne çıkmakta olup çiğ süt toplayan ve pazarlayan kooperatifler ağırlıktadır. Aynı zamanda yörede çeşitli özel sektöre ait süt firmaları bulunmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı Denizli İl ve Tarım Orman Müdürlüğü 2018 yılı verilerine göre, Denizli'de en fazla sığır 65.166 adet ile Acıpayam'da olup, Denizli'nin toplam sığır varlığının %22'si ilçede yer almaktadır. Daha sonra 71.651 baş koyun ve 42.046 baş keçi bulunmaktadır. Acıpayam ilçesindeki 84 adet süt toplama merkezi olup ayrıca 29 adet şahıs tankı bulunmaktadır. 2019 yılında aylık toplanan süt miktarı ise 13.500 ton'dur (Tarım ve Orman Bakanlığı Acıpayam İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü: 2020). Denizli'de bir tanesi merkezde olmak üzere, 7 ilçede Süt Üreticileri Merkez Birliği (SÜTBİR) şubesi bulunmaktadır. SÜTBİR şubesi olan ilçeler Acıpayam, Buldan, Çameli, Çardak, Çivril, Honaz ve Tavas'dır. Denizli'de TARIM-KOOP'e bağlı 54 kooperatif ve 9706 ortak bulunmakta (TARIM-KOOP, 2020). Denizli HAY-KOOP (KÖY-KOOP)'ne 2019 yılı itibariyle 18 ilçede 120 kooperatif ve 15.641 çiftçi ortaktır. İlçeler arasında en fazla üyeye sahip il Acıpayam'dır. Acıpayamda 17 kooperatif, 2939 ortak bulunmaktadır (HAY-KOOP, 2020).

DENİZLİ-ACIPAYAM İLÇESİ SÜT KOOPERATİFLERİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Alan Araştırmasının Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı, Denizli ili Acıpayam ilçesinde köy merkezli örgütlenmiş süt kooperatiflerinin mevcut durum analizi yapmaktır. Bu kapsamda, köy merkezli kooperatiflerin işleyişi ve sorunlarına ilişkin kooperatif yöneticileri ve kooperatife üye olan üreticiler ile görüşme yapılmıştır. Denizli'de hayvansal üretim bakımından en fazla süt üretimi yapılmakta olup, Acıpayam ilçesi en fazla tarımsal kooperatifinin bulunduğu ve en fazla süt üretiminin yapıldığı ilçe olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmada Denizli Acıpayam ilçesi Yumurtaş, Yeşildere, Yeniköy, Yazır ve Gümüş köylerinde örgütlü 5 kooperatif başkanı ve kooperatife üye olan 15 küçük süt üreticisi ile derinlemesine görüşme (mülakat) yapılmıştır. Ele alınan kooperatiflerin B4 numaralı kooperatif hariç tamamı sulama ve süt kooperatifi olmak üzere her iki alanda faaliyet göstermektedir. Çalışma kooperatif üyelerinin çoğunlukla küçük üreticilerden oluşması ve birbirine çok yakın köylerde oluşan dağınık ve parçalı kooperatif yapısını analiz edilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Alan Araştırmasının Yöntemi

Bu çalışmanın ana materyalini, tarımsal amaçlı süt kooperatif ortaklarına ve kooperatif başkanlarına sorulan sorulardan elde edilen veriler oluşturmaktadır. Bunun için nitel araştırma yöntemlerinin en güçlü tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme (mülakat) uygulanmıştır. Sosyal bilimlerin birçok alanında olduğu gibi hukuk ve tıp gibi birçok farklı disiplinde kullanılmakta olan derinlemesine görüşme yöntemi araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu, detaylı cevapların toplandığı ve kişilerin kendilerini birinci elden ifade etmesine imkan veren bir veri toplama tekniğidir. Karşıdaki kişinin duygu, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine yüz yüze, birebir

görüşme yoluyla ulaşılır (Tekin, 2006:101-102). Yarı yapılandırılmış görüşme formunun kullanıldığı çalışmada, kooperatife üye 15 küçük süt üreticisi ve 5 kooperatif başkanı ile görüşülmüştür. Üreticiler kar topu yöntemi ile rastgele seçilmiş olup 16 soru sorulmuştur. Kooperatif başkanlarına ise 26 soru iletilmiştir. Katılımcıların görüşmelerinden elde edilen veriler ile tümevarımsal analiz yapılmıştır. Alan araştırması, Denizli’de en çok tarımsal kooperatifin bulunduğu Acıpayam ilçesinde Ekim-Aralık 2019 döneminde gerçekleştirilmiştir. Hayvancılıkla ilgili faaliyetlerin yoğun olduğu Acıpayam’da süt üretimi ve mandıracılık faaliyetleri öne çıkmaktadır.

Araştırma Bulguları

Çalışmada incelenen süt kooperatiflerinin mevcut durumu ve sorunlarına yönelik bulgular kooperatif başkanları ve kooperatife üye süt üreticileri kapsamında ele alınmıştır.

Kooperatif Başkanlarına İlişkin Durum Analizi

Kooperatif başkanlarına demografik bilgiler, eğitim seviyesi, mesleği, geçim kaynakları, kooperatifteki örgütlenme ve üst örgütlenme, yönetim, ortaklar ile iletişim, faaliyetler, eğitimler, denetim, kooperatif büyüklüğü, makine ve teknolojik aletlerin varlığı, kar payları, küçük üreticilerine katkıları ve yaşadıkları sorunlara ilişkin sorular yöneltilmiştir. Elde edilen demografik bulgulara göre, Denizli ili, Acıpayam ilçesinin köylerinde örgütlü olan kooperatif başkanlarının tamamı erkektir ve yaş ortalaması 50’dir. Kooperatif başkanların 3’ü lise, 1’i ortaokul, 1’i ilkökul mezunu olup tamamının mesleği çiftçiliktir ve geçimlerini çiftçilikten sağlamaktadır. Sınırlı sayıda genç kooperatife üye ve/veya kooperatif çalışanı olmasına karşın, yönetimde hiç genç yer almamaktadır. Halbuki kooperatifçilik hareketinin başarılı ve sürdürülebilir olması ve aynı zamanda yörenin kalkınması açısından gençlerin ve kadınların örgütlenme içerisinde aktif rol oynaması ve kadın üreticilerinin sayısının artması önemlidir. Kooperatiflerde 30 yaş altı genç üye durumu şu şekildedir: B1’in yönetiminde bulunduğu kooperatifte, 3 genç çalışan ve 30 genç ortak, B2’nin 4 genç çalışan 20 ortak ve B3’ün 1 genç çalışanı ve 2 genç ortağı bulunmaktadır. B4’ün 4 genç çalışanı ve 3 genç ortağı bulunmaktadır. B5’in genç çalışanı bulunmamakta ve 1 genç ortağı bulunmaktadır. Kooperatiflerde gençlerin aktif rol oynamasına nasıl karşılırsınız sorusuna tamamı olumlu yaklaşmakta olup, sadece bir kooperatif başkanı gençlerin isteksiz olduğunu dile getirmiştir. *“Çok iyi buluyorum hatta gençler kooperatifle ilgili birşeyler yapmak isterse danışmanlık, yardımıcılık yaparız da”*(B5) *“Azınlıkta olduğumuzdan , çalışmıyor gençler gelipte ne traktör kullanıyor ne bir iş yapıyor ama kooperatifler ayakta duramıyor, yem pahalı süt ucuz ondan”*(B3).

İlçenin en büyük kooperatifi, Yumurtaş tarımsal ve süt kooperatifidir. 108 aktif ortağı bulunan kooperatif, Yumurtaş, Yeşildere, Yeniköy ve Bademli köylerinde örgütlüdür. En küçük kooperatif ise Gümüş köyünde örgütlü olan kooperatiftir. Kooperatifin aktif üye sayısı 21’dir. Kooperatifler sulama ve süt kooperatifi olarak faaliyet göstermekte olup, ortaklar çeşitli yıllar itibariyle her iki faaliyetten ya da yalnızca birisinden faydalanmaktadır. Kooperatiflerin sütçülük ile ilgili genel faaliyetleri ise yem ve süt satışıdır. B1, B2 ve B5 kooperatifleri topladıkları sütleri aynı özel sektör süt firmasına satarken, B3 ve B4 kooperatifleri ise bir diğer özel sektör firmasına satış yapmaktadır. B4 kooperatifinin kendine ait bir çiftliği bulunmaktadır. Kooperatiflerin ortak sayıları, faaliyet alanları, örgütlü olduğu köyler ve makine-ekipman varlığı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 3: Kooperatiflere İlişkin Bilgiler

	Ortak Sayısı	Faaliyetleri	Örgütlü Olduğu Köyler	Makine ve Ekipman Varlığı
B1	200 (aktif üye:108)	Sulama, satış (süt ve yem) tarımsal faaliyetler	Yumurtaş, Yeşildere, Yeniköy, Bademli	Biçerdöver, Traktör, iş makinesi, süt soğutma tankı, arazide kullanılacak bütün makineler
B2	60 (aktif üye:40)	Sulama, satış (yem ve süt), süt toplama, Tarımsal faaliyetler	Gümüş Yazır	Biçerdöver, Traktör, Pulluk, mandıra, süt tankı,
B3	40 (aktif üye:21)	Satış (yem ve süt), süt toplama	Gümüş	Bütün makineler satılmış, sadece süt tankı bulunmakta
B4	87 (aktif üye:87)	Satış (süt ve yem), tarımsal faaliyetler, slaj ve paket yapımı kooperatif tarafından çiftlik kurulması	Yazır	Mandıra (süt tankeri), biçerdöver, 2 mısır slaj makinesi, 2 çayır biçme makinesi, 1 strejleme maki-nesi, 1 rulo makinesi
B5	272 (aktif üye:84)	Sulama, süt ve yem satışı, süt toplama, traktör hizmeti	Yazır	Süt soğutma tankı, ekin-hasat makineleri, slaj öğütme makinesi

Kooperatifçilik hareketlerinin başarılı olabilmesi için kooperatif başkanlarının eğitime ve yeniliklere açık olması gerekmektedir. Türkiye’de kooperatif hareketinin başarısız olmasının nedenleri arasında başkanların eğitim seviyelerinin düşük olması gelmektedir (GEKA, 2016: 36). Yöneticilerin seminer, konferans, eğitim faaliyetler vb. gibi etkinliklere katılım bu açıdan önemlidir. Aynı zamanda kooperatiflerin marka değeri taşıyan ürünler üretmeleri ve verimliliklerini arttırabilmeleri için üyelerine eğitim faaliyetleri düzenlemeleri ve AR-GE yatırımları yapmaları önemlidir. Görüşülen kooperatif başkanlarının kısmen eğitim aldıkları tespit edilmiştir. Konuya ilişkin başkanların görüşleri şu şekildedir: *“eğitim yöneticiler olsun ortaklar için anca 1 tane. Mesela Pamukkale Meslek Yüksek Okulun’da konferansa katıldım, bir de Antalya’da bir kursa gittim. Pardon birde Denizli’de girişimci proje kursuna gittim.”*(B4) *“En son katıldığım 2 Aralık Antalya Sulama hakkında bir eğitim sempozyumuna katıldık 4 gün, yıllık 5-6 tane eğitim seminerine katılırız.”*(B5). *“Eğitim faaliyetleri oluyor il tarım ve ilçe tarımda zaman zaman şirketler il oluyor, yılda en az iki defa yapıyoruz”*(B1). AR-GE faaliyetlerine ile ilgili görüşleri şu yöndedir: *“AR-GE’ye bizim ayrı bir birimimiz yok, kooperatiflerde böyle bir birim kurmak çok zor”*(B4). *“Araştırmayla ilgili bişey yok ki sütünü ve yemini veriyoruz biz bunlarla uğraşıyoruz, süt parasını da dağıtıyoruz”*(B3). AR-GE’ye yatırım yapabilen süt kooperatifleri arasında Tire Süt Kooperatifi bulunmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı desteği ile kurulan güneş enerjisi sistemi ile kooperatif fabrikasında süt güneş enerjisi ile soğutulmaktadır. Fakat GEKA (2016) yapılan çalışmada da Denizli’deki kooperatiflerin üniversite, araştırma merkezi, kamu kurum ya da başka bir kuruluşla ortak çalışması bulunmamakta, ürünlerini işlenmiş ürüne dönüştürmemekte ve bu konuda bir planı bulunmadığı tespit edilmiştir.

Türkiye’deki kooperatiflerin başlıca sorunları arasında kooperatifler ile ortaklar arasında entegrasyon sağlanamaması ve iletişim kopukluğu yer almaktadır. Gülse Bal (2003)’da KARADENİZBİRLİK kapsamındaki 4 ilde yapmış olduğu çalışmasında üyeler ve kooperatif yöneticileri arasında iletişimsizlik tespit etmiştir. Yönetim ve üyeler arasındaki iletişim sorusuna yönelik doğrudan alıntılar şu şekildedir: *“Genelde devamlı görüşüyoruz, ama süt parasında daha sık görüşüyoruz. Toplantıya katılım yok yani gelmiyorlar ana konu sıkıntılar, genel sorunlar yani”*(B2). *“Çiftlik kurulduğunda o senelerde çok toplantı yapıyorduk, şimdilerde ayda bir oluyor”*(B4). *“Üyelere aylık yönetim toplantılarına isterlerse dinleyici olarak dahil edebiliriz, bunun haricinde yıllık genel kurula herkesin katılması zorunludur. Genelde gündemi yönetim ya*

da başkan değil üyelerin talebi belirler”(B5). Kooperatif başkanları ile üyelerin arasındaki iletişim enformal ilişkiler dahilinde ilerlemektedir. Görüşmeler ofis vb. yerler yerine kıraathanelerde gerçekleşmektedir. Yercan ve Kınıklı (2018), İzmir süt kooperatifleri için yaptığı çalışmasında genel kurul toplantılarına katılmayı etkileyen faktörleri bilgilendirme (ortakları toplantı yapılacağından haberdar olmama), ortakların sahip olduğu sağılan hayvan sayısı ve kooperatifçilik bilincinin eksik olması olarak tespit etmiştir.

Başarılı bir kooperatif hareketi için, teknolojik yeniliklere açık olması, makine- ekipmanları ile ortak ve üyelerinin üretimlerinde faydalı olmaları gerekmektedir. Buna göre en fazla makine-ekipman B1 ve B4'ün yönetimindeki kooperatiflerde bulunmaktadır. Bu soruya ilişkin doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir. *“Daha öncelerden mahalle aralarından toplanıyordu. Biz bunu bitirdik yani 2007’den beri merkezi sistemde herkes getiriyor, döküyor, ondan sonra güğümlerin çelik olması işini biz taa 2008’de geçtik”(B4) “Süt soğutma tanklarımız var ekim ve hasat makinalarımız var bunlarla ekin yapıyoruz en son slaj öğütme makinesi kooperatifimiz tarafından alındı”(B5). En küçük ve en az ortağı olan B3 kooperatif başkanı, makine ve ekipmanlarının hepsini ekonomik kriz nedeniyle sattıklarını ifade etmiştir. Bundan dolayı makine ve ekipmanı bulunmamaktadır. “Azınlıktayız çalışan yok, döndüremedik hepsini sattık, süt soğutma var satmadan önce en son traktör almıştık”(B3). Parçalı, küçük ve çok sayıdaki kooperatiflerin teknoloji kullanım imkanları sınırlı ve dolayısıyla verimlilikleri düşük olacaktır. Sağlam (2006)’nın Ağrı ilinde faaliyet gösteren Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde yapmış olduğu çalışmadan elde ettiği bulgulara göre gelişme aşamasında olup kooperatifçilik bilincinin yeterince yerleşmemiş kooperatiflerde pazarlama, girdi temini ve eğitim sorunlarının yanısıra teknolojilerden de yararlanılmadığı, var olan süt soğutma tankının da kullanılmadığı bildirmiştir. Çanakkale Biga İlçesi süt üretim kooperatiflerinin yapısal sorunları arasında teknolojik donanımın yetersiz olmasıdır. Süt depolama ve işleme tesislerinin yetersizliği ile hayvan yetiştiriciliği ve süt üretiminde geleneksel yöntemlerin kullanılmasıdır verimliliğin de düşük olmasına neden olmaktadır (Bektaş ve Seki, 2016:16). Diğer taraftan başarılı kooperatif örneklerinde var olan alet-ekipman kullanımının yanı sıra ileri teknolojinin kullanarak inovatif girişimlerde bulunduğu görülmüştür.. Buna göre, Tire Süt Kooperatifinin İzmir Kalkınma Ajansı’ndan %75 hibe desteğiyle güneş enerji santrali kurarak elektrik ihtiyacının %40’ını bu santralden sağlaması ve 60 köyde bulunan süt soğutma tanklarına yeni teknoloji ile donatarak etkinliğini arttırmıştır (Hacısüleyman ve Şanlı Gülbahar, 2019: 962).*

Aylık en fazla sütü B1 yönetimindeki kooperatif toplamaktadır. Kooperatif, aylık 250 ton süt toplarken, çevresindeki çiftliklerden 290 ton olmak üzere toplamda 540 ton süt toplamaktadır. Aylık en az sütü ise 42 ton ile B3 yönetimindeki kooperatif toplamaktadır. B4 yönetiminde olan kooperatifin bir çiftliği bulunmaktadır. Ortakların katkıları ile kurulan çiftlik aylık ortalama 30 ton süt vermektedir. Kooperatif toplamda üreticilerin sütleri ile birlikte 114 ton’u yöredeki ulusal bir firmaya pazarlamaktadır. *“Süt ineği olan çiftlik var, kooperatife ait oraya biz 116 tane almıştık şu anda 90 tane var. Çek Cumhuriyetinden hepsini aldık, monrt milyard ırkı da farklı, bakanlıktan ithalat izni alıyorsun sonra gidip oradan seçiyorsun bakanlıktan iki temsilci veriyorlar biri veteriner, biri mühendis, pazarlığı yapıyorsun alıyorsun”(B4). Buna göre, B1, B2 ve B5 kooperatifleri topladıkları sütleri aynı özel sektör süt firmasına satarken, B3 ve B4 kooperatifleri ise bir diğer özel sektör firmasına satış yapmaktadır.*

Tablo 4: Süt Kooperatiflerinin Üretimi ve Üst Örgütlenmesi

	Ortalama Aylık Süt Toplama Miktarı (Ton)	Kar Payı (Yıllık)	Üst Örgütlenmesi
B1	540 ton	%3	Süt Üreticileri Birliği
B2	150 Ton	%30, %40	Süt Üreticileri Birliği
B3	42 Ton	Kar payı yok	Süt Üreticileri Birliği
B4	114 Ton	Yıllık kar payı ortalama 13.000 TL	Süt Üreticileri Birliği
B5	115-125 Ton	Yıllık kar payı cironun binde 1 ve 2 arasında değişmekte	Türkiye Sulama Birliği Et ve Süt Birliği

Üst örgütlenmelerin kooperatifçilik hareketindeki etkisi ve önemi nedeniyle katılımcılara kooperatiflerinin üst örgütlenmede yer alıp alınmadığı sorulduğunda tamamının süt üreticileri birliğine (Süt-bir) üye olduğu beyan etmişlerdir. Üst birliklerin en önemli görevlerinden biri ulusal süt konseyinde birim kooperatifleri temsil etmesidir. Bu konseyde, süt fiyatı belirlenmekte, çiğ süt satışı yurt içinde belirlenen fiyat üzerinden yapılmaktadır. Konseyde firma sahiplerinin, süt üreticilerinin ve bakanlığın temsilcileri bulunmaktadır. 15 Kasım 2019-31 Aralık 2020 tarihleri arası çiğ süt fiyatı 2,30 TL olarak belirlenmiştir. Büyük firmaların piyasa fiyatları üzerinde belirleyici olması küçük üreticilerin fiyat dalgalanmalarına karşı korumasız ve güvencesiz bırakmaktadır (Yıldırım, 2017:63). Katılımcıların çoğu süt ve yem fiyatlarına ilişkin birliğin kooperatifleri tam olarak temsil edemediği ve haklarını savunmadığını dile getirmiştir: *“Bu konseyi okumuş, hayvancılıkla, çiftçilikle alakası olmayan insanlar yönetiyor, konsey zenginlerin istediği şekilde ayarlanıyor, fabrika sahiplerine göre bu iş güç meselesi. Kooperatifler birleşmeli, halk birleşip güçlü olmalı”*(B2). Özellikle yem fiyatlarının ve girdi maliyetlerinin yüksek olması, süt fiyatlarının bunu karşılayamaması ilk başta küçük süt üreticisini zorlamakta, daha sonrasında üyesi ve ortağı olduğu kooperatifi zorlamaktadır. Katılımcılar hem kendi kooperatiflerinin hem de süt üreticilerinin borçlarının arttığını dile getirmiştir. *“Girdi maliyetlerinin düşük olması gerekiyor, geçen seneden bu yana maliyetler yükseldi. Bizim kooperatiflerin en fazla 60 bin alacağı olurdu, şu anda 500 bin alacağımız var bunun nedeni maliyetlerin yüksek olması”*(B2). *“Önerimiz kalmadı artık küçük çiftçiyi bitirdiler yani yem pahalandı, süt fiyatı iyi değil, gelir-gider karşılayamadığı için baktık milletin kredi borcu var, baktık nasıl olacak en güzeli bütün makineleri satalım borcumuzu ödeyelim dedik”*(B3). Benzer şekilde Gündüz ve Dağdeviren (2011) Samsun’un Bafra ilçesindeki süt sığırcılığı ile uğraşan işletmelerin maliyetleri içinde en önemli kalemin yem olduğunu tespit etmiştir. Küçük üreticilerin içinde bulunduğu bu olumsuz durumu Tire süt kooperatifi üyeleri için çok boyutlu bir proje ile aşılabilmektedir. Üretici, kooperatif, yerel yönetim ve tüketici arasında yapılan işbirliği sonucunda uygulanan “okul sütü” ve “süt kuzusu” projelerine İzmir Büyükşehir Belediyesinin belirli bir fiyattan düzenli alım yapması kooperatifin pazarlama ve nakit akışı sorununu çözmüş, özel şirketler karşısında rekabet gücü arttırmış ve böylece kooperatif düzenli alım, satım yapabilmektedir. Bu durum aynı zamanda kooperatifin üye sayısını da arttırmıştır (Yıldırım, 2017:63-64).

Acıpayam ilçesinde buluna kooperatifler köylerde örgütlenmiştir. Bazı köylerin nüfusu az olmasına rağmen iki yada üç tarımsal ve süt kooperatifi faaliyet göstermektedir. Bu durum da aynı hak ve çıkarlara sahip küçük üreticiler arasında rekabeti doğurmaktadır. Diğer taraftan çok sayıda küçük kooperatifinin verimli olamamakta ve katma değer yaratamamaktadır. Buna ilişkin GEKA (2016)’nın TR32 bölgesinde yapmış olduğu çalışmada elde ettiği bulgulara göre, yörede günlük 1000 litrenin altında süt toplayan kooperatiflerin verimli olamayacağını belirtmiştir. Dağınık ve parçalı bir yapıya sahip kooperatiflerin neden birleşemediği katılımcı başkanlara soru olarak iletilmiştir. Başkanlar: *“Birleşmeyi isteriz, gerçekleştirmemesi diğer kooperatifin sulama yapma şansı olmadığından dolayı, sulama işini bizim yaptığımızdan*

ve de sulama kooperatifi altında birleşimine karşı kooperatifin taraf olmamasından dolayı birleşim sağlanamamaktadır. Eğer sulama kooperatifi çatısı altında birleşim olmaz ise herhangi bir sulama işi yapamazsın”(B5). Kooperatif başkanların bazıları birleşmemenin nedenini anlaşmazlıkların ve siyasi düşüncelerin farkı olmasından kaynaklandığını dile getirmektedir: “Şu anda bir köyde birleşemiyoruz, nedeni seçimlerden dolayı oluyor, insanlardan dolayı oluyor, anlaşmazlıklardan dolayı siyasi düşünceler var”(B3). “Kooperatifler politik nedenlerden bölünmüş, siyasi nedenlerde bunda etkili”(B4). Bazı kooperatif başkanları ise birleşme taraftarı değildir. Bunun nedeni ise kooperatiflerin borçları ve kendi kooperatifindeki imkanları karşı kooperatifin yararlanmasını istememesinden kaynaklanmaktadır. “Birleşmem hayır, mesela bizim imkanları Yazır’lılara vermem onlara göre imkanlıyız ama halk olarak tutumlu değiliz”(B2). “Her yerde iki kooperatif var bugün bana vercek yarın öteki tarafa gidiyor, rekabetten ziyade beğenmedi mi kaçıp gidiyor”(B4). Bazı köylerde birden fazla kooperatifin bulunması, kooperatifleri parçalı ve dağınık bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır. Aynı hak ve çıkar sahibi küçük üreticilerin bir araya gelecek oluşturdukları örgütlenmelerin bu durumu kooperatifleri güçsüzleştirmektedir. Kooperatiflerin birleşmeleri desteklenmelidir. Örneğin bakanlık tarafından çıkarılan desteklenmeler, ilçe bazında örgütlenen kooperatifler faydalanması ile küçük kooperatiflerin birleşmesi desteklenebilir.

Kooperatiflerin genel sorunları arasında mali sorunlar en önemlisidir. Bunun yanında 1980 sonrası uygulanan tarım politikaları ve 2006 yılında çıkarılan tohum yasası ile dışa bağımlılık artmış, tarımsal üretimde yerel küçük üreticilerin maliyetleri de bununla birlikte artış göstermiştir. Kooperatif başkanlarının genel olarak karşılaştığı sorunlara yönelik cevapları aşağıdaki gibidir. “Tohum yasası insanlara zarar verdi, 2006’da çıkan tohum yasası ile insanlara destek veriyorum diyor, bu destek zarar ediyor. Mesela önceden ne yapıyordu insanlar 500 dolu buğday kaldırdı mı bunun 100 dolusunu tohum olarak ayırıyordu. Şimdi olmuyor, sertifikalı ürün ve tohum yasası aslında dışa bağımlılığı artırıyor. Sıkıntı burda ülkenin tarım politikalarında”(B4). “Pazarlama 5 kuruş 10 kuruş koyuyorlar sütçüye yer yerinden oynuyor ama bize sattıkları şeyden yem olsun herşey pahalı öncele pazarlama olmalı”(B3)

Kooperatif Başkanlarının diğer sorunları ise tahsilattır. Katılımcı başkanların tamamı en büyük sorunun tahsilat olduğu dile getirmiştir. Bu noktada çözümsüzlükten ve hiç bir yerden destek alamadıklarını ifade etmiştir. “Başlıca kooperatiflerin asıl sorunu sıkıntısı tahsilattır. Tahsilatta herhangi bir yasal olarak yaptırımın üye bazlı uygulamamasından dolayı tahsilatta zorlanırsınız. Üyeye hizmet vermek zorundasın ama tahsilatta herhangi bir şekilde yaptırım zorunluğu bulunmamakta önerimiz zamanında alacaklardan tahsil edilemeyen borçların %3 temerrüd faizi ile artılarak alınması”(B5). “En büyük sorun tahsilatta sıkıntı var yani yıllık tahsilat yapılmış olsa yani hiçbir sorun olmaz, döngü tamamen sağlanır.”(B4). Bu sorunların çözümüne ilişkin kooperatifler yasası çıkartılması ve kooperatifler bankasının kurulması tavsiye edilmektedir (Mülayim,1990;36-37). Sağlam (2006)’ın araştırmasında benzer sonuçlar elde etmiştir. Buna göre, kooperatifçilik bilincinin yeterince yerleşmediği gelişme aşamasındaki kooperatiflerde ortaklar sorumluluklarını yerine getirmemektedir. Yalnız kalan başkanlar süreçte yorulmakta ve uğraşmak istememektedir. Diğer taraftan süt fiyatları ve fiyattaki istikrar ile üyelerin kooperatife bağlılık arasında ilişki bulunmuştur. Buna göre, önceki çalışmada İngiltere’de de düşük süt fiyatının üyelerin kooperatife bağlılığını azalttığı (Bhatti, 2010), Kanadalı çiftçilerin ise eğer en iyi fiyatı sağlarsa kooperatifleri destekledikleri belirtilmiştir (Dakurah et al., 2005). Aksaray süt sığırcılığı yapan kooperatif ortaklarının %83.3’ü gelirinin artmasında kooperatifin rolü olduğunu belirtmiş olup bu durum kooperatife bağlılığın temel göstergesi kabul edilebilmektedir (Paksoy ve Bulut, 2020:260).

Bu bağlamda, kooperatif başkanlarına sorunlarının çözülmesine yönelik bakanlıktan ya da herhangi sivil toplum kuruluşundan yardım alıp almadıklarına ilişkin olumsuz cevap vermiş ve sorunlarını birebir kendilerinin çözdüklerini iletmıştır. “Bir yerden destek alamadık 2 defa meclise yazdığımız halde tahsilat

konusunda bize yeterli bilgi vermediler, üyeseniz kooperatif size hizmet vermek zorundadır. Eğer kooperatife borçlanan bir şahıs parasını ödemekte tamamen kendi hesabına göre çalışmaktadır. Zoraki olarak kim-seden para tahsil edemeyiz”(B5). GEKA (2016)’a göre, kooperatiflerin karşılaştığı sorunlarla ilgili olarak bürokrasi, yasa ve mevzuat konularında bilinçlendirilmeleri, hukuki sorunlar yaşadıklarında üst birlikler aracılığı ile danışmanlık hizmetleri verilmesi önerilmektedir.

Kooperatiflere yönelik destekleme programları sorunların çözümünde etkili değildir. Devlet destekleri, makine-ekipmanlarda zaman zaman gerçekleşmekte çoğu zaman yatırımlar TKDK (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu)’dan çekilen krediler ile yapılmaktadır. *“İthalatta destek vermiyorlar, makine ve ekipman alırsan İl tarımlarda desteği vardı, bunun %50 ye yakın desteği oluyordu %40’a düşürüldü, 120 başlık sağma hayvan projesi yaptık biz 2014’te TKDK destekli” (B4). Sulama ve aynı zamanda süt toplayan kooperatifin yönetimindeki başkanın destekler ile ilgili düşüncesinde, enerji fiyatlarında indirim olursa, desteklerin yeterli olacağı yönündedir. “Sütün 1 litresinden 10 kuruş alıyoruz, elektrikle tarımsal sulama amaçlı %30 indirim alıyoruz, enerji fiyatları biraz yüksek fiyatların düşürülmesi dahilinde destek olarak yeterlidir”(B5). Kooperatiflerin sorunlarının çözümüne yönelik olarak öncelikle üye üreticilerin sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. Üreticilerin kooperatiflere olan borçlarının azalması, aynı zamanda kooperatiflerin borçlarının azalmasına neden olacaktır.*

Kooperatiflerin üretim döngüsünün devamı ve sürdürülebilirliği için ekonomik varlığının güçlü olması gerekmektedir. Kooperatiflerin etkinliğinin arttırmasında işbirlikleri faydalı olmaktadır. Bu bağlamda başarı örneği olarak Tire Süt Kooperatifi verilebilir. 2007 yılında başlayan İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi arasında gerçekleşen Okul Sütü ve Süt Kuzusu projeleri ile bir taraftan kooperatif ve üyelerine düzenli gelir aktarılabilirken diğer taraftan tüketiciye doğrudan güvenli ve sağlıklı ürün temin etmektedir. Bu şekilde yerel yönetim ve Tire Süt kooperatifi arasındaki işbirliğinin gelişmesi, üretimi arttırıcı projelere destek ve danışmanlık vermesi kooperatifin bilgi ve tecrübe düzeyini arttırarak karşılaşılan bürokratik ve ticari problemleri aşacak çözümleri üretme ve uygulama becerisi kazandırmıştır (Hacısüleyman ve Şanlı Gülbahar, 2019: 962). Benzeri projelerin arttırılması kooperatiflerin becerilerini arttırarak üretimlerini destekleyecektir. Son olarak katılımcı başkanlar, başarılı bir kooperatif nasıl olmalı ve Türkiye’de başarılı süt kooperatifi örneği verebilir misiniz? sorusuna çoğunlukla Tire Süt Kooperatifini örnek göstermiş ve buna ilaveten *“Üyelerin sadık olması ve kooperatifin görevlerini yerine getirmesi lazım”(B2)* şeklinde cevap vermiştir. Buna göre, başarılı kooperatiflerden, ticaret odası, ticaret borsası ve yerel yönetimlerden alınacak mentörlük desteği ve işbirlikleri kooperatiflerin gelişmesinde ve sorunlarının çözümünde yol gösterici olacaktır.

Kooperatif Üyelerine İlişkin Durum Analizi

Kooperatiflerin örgütlü oldukları köylerdeki, 15 süt üreticisi ile yarı yapılandırılmış soru formuyla derinlemesine görüşme sağlanmıştır. Kooperatiflerin işleyişi ve mevcut durumlarına yönelik üye üreticilere demografik bilgilerin yanı sıra kazançları, genel maliyetleri, devletten ve kooperatiftan aldıkları destekler, kooperatiftan memnuniyet düzeyleri, kooperatif yönetimi ile iletişimleri, karşılaştıkları sorunlar ve çözüm yöntemleri, kooperatifte verilen eğitimler ve başarılı bir kooperatifçilik için yapılmasına gerekenlere ilişkin sorular sorulmuştur. Görüşmecilerin 3’ü kadın, 12’si erkektir. Üyelerin en yaşlısı 78, en genci 28 yaşındadır. Kooperatif üyelerinin yaş ortalaması 53.4’tür. En genç üye, lise mezunu olup aynı zamanda kooperatifte de çalışmaktadır. Diğer üyeler ilkökul mezunudur. Üreticilerin mesleği çoğunlukla çiftçilik olup altı üretici ise emeklidir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Denizli Acıpayam ilçesi köylerinde süt sığırcılığı yapan üreticilerin yaş ortalamasının (53.4) diğer bölgelerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Koç ve Uzmay (2018), Trakya bölgesi için yapmış oldukları çalışmada kooperatife üye

olan olmayan süt üreticilerin tamamının erkek ve ortalama yaşın 45.73 olduğunu bulmuştur. İzmir'de süt sığırcılığı işletmecilerinin ortalama yaşının 45.48 Uzman (2017) ve 45.10 (Yercan ve Kınıklı, 2018), Adana'da ortalama yaş 45.96 (Yılmaz, 2010), Kars'ta 43.1 (Demir, Aral ve Sarıözkan, 2014), Ağrı'da 47.3 (Bakan ve Aydın, 2016), Aksaray'da 44 (Paksoy ve Bulut, 2020) olarak tespit edilmiştir. Görüşme yapılan kooperatif başkanlarının beyanına göre ise kooperatife üye genç üretici en fazla 30 genç ortak ile kooperatif B1'dedir. Buna göre, incelenen kooperatiflerde 30 yaş altı toplam 56 genç üye bulunmaktadır. Buna göre, Aydın Can, Engindeniz ve Can (2017a) çalışmasında gençlerin büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapma konusunda çok fazla istekli olmadığı ve daha çok kamu kurumlarında maaşlı bir işte çalışma beklentisi içinde olduğunu gözlemlenmiştir. Fakat günümüzde ekonomik krizler ve işgücü piyasasına katılan gençlerin sayısının artması nedeniyle %25'e ulaşan 15-24 yaş arası genç işsizliği büyük bir ekonomik ve sosyal bir sorun olarak yer almaktadır. Kooperatifçilik, birçok yörede kırsal kalkınma ve istihdam yaratma konusunda sorun giderici olabilmektedir (Çetin, 2009; 42). Özellikle az gelişmiş yörelerde süt kooperatifçiliği kırsal kalkınma, kırdan kente göçün hafiflemesi ve yoksullukla mücadele açısından önemlidir. Tarımsal kooperatiflerin desteklenmesiyle kırsal kesimde kadınlar ve gençler için istihdam alternatifleri yaratılabilecektir. Diğer taraftan, gençler kooperatiflerde teknoloji kullanımına ve yeni uygulamaların geliştirilmesine yardımcı olabilecektir. Aydın Can ve Engindeniz (2017b) gençlerin tarımsal girişimcilik alanında yatırım yapmasının en önemli nedeni olarak tarımsal yenilikleri uygulamak olduğu ve bunun gençlerin modern tarım yapma konusunda daha istekli olduklarının bir göstergesi olarak düşünülebileceğini belirtmiştir. Yerel girişimciliğin teşvik edilmesi bakımında genç çiftçilere hibe desteğinin artırılması bu kapsamda önemlidir.

Diğer taraftan, üyelerin eğitim düzeyinin düşük ve ortalama yaşının yüksek olması Türkiye'de tarımsal kooperatiflerin etkin işleyememe nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Ortakların çoğu üye olmadan önce kooperatif ana sözleşmesini okumadığını ve kooperatifçilik ile ilgili herhangi bir yayını okumadığını belirtmiştir (Ertan ve Kaya, 2012). Yaş arttıkça ortakların ana sözleşmeyi okuma olasılığının azaldığı tespit edilmiştir (Yercan ve Kınıklı, 2018: 172). Görüşülen kooperatif üyesi üreticilerin biri hariç (lise mezunu) hepsi ilköğretim mezunudur. Önceki yapılan çalışmalarda süt üreticilerinin Konya (%74.83), Doğu Akdeniz Bölgesi (% 61) ve Ağrı'da (%74.7) büyük oranda ilköğretim ve ortaokul, İzmir ve Aksaray'da ilköğretim mezunu olduğu tespit edilmiştir (Boz, 2013; Bakan ve Aydın, 2016; Yercan ve Kınıklı, 2018, Paksoy ve Bulut,2020). Bu sonuçlar, bölge üreticilerin eğitim seviyesinin diğer bölgelerle benzer olduğunu göstermektedir. Acıpayam köylerinde kooperatife üye olan en eski üretici 42 yıldan beri üye olup kurucular arasında iken, en yeni üye en genç olup 4 yıldır üyedir. Üyelerin kooperatife üyelik süresi ortalama 25 yıldır. Koç ve Uzman (2018), Trakya bölgesinde kooperatif üyesi olan üreticiler için tarımsal faaliyet tecrübesi ortalama 23.12 yıl iken, olmayanlarda ortalama 18.50 yıl olduğu tespit etmiştir.

İşletme büyüklüğü açısından üyelerin sahip oldukları inek sayısı ve kooperatife vermiş oldukları süt miktarları oldukça farklılık göstermektedir. Buna göre üyelerin çoğunlukla mikro ölçekli küçük üreticiler olduğu tespit edilmiştir. En fazla ineği (1200) olan bir üretici kooperatife günlük ortalama 110 ton süt vermektedir. Bir üreticinin 40 ineği (günlük 200 kilo süt), bir üreticinin 20 ineği (günlük 200 kilo süt) ve bir üreticinin ise 10 ineği (günlük 110 kilo süt) bulunmaktadır. 10 üreticideki inek sayısı 5 ve altında olup, kooperatife en az süt veren (14-15 kilo) üreticilerin 1 ya da 2 ineği bulunmaktadır.

Bir hareketin başarılı olabilmesi ve gelişmesi için eğitim faaliyetleri zorunludur. Kooperatifçilik hareketinde de eğitim ortaklara, yöneticilere, özellikle gençlere yöneliktir. Üretimde kullanılan belirli yöntem ve teknikler bu eğitimler ile aktarılmaktadır (Aktaş, 2007:46). Kooperatiflerin eğitim faaliyetleri oluyor mu sorusuna tüm katılımcılar eğitim faaliyetlerini, il ve ilçe tarım düzenlerse olduğunu, üye oldukları

kooperatiflerin bünyesinde eğitim faaliyetlerinin gerçekleşmediğini ifade etmiştir. İl ve ilçe tarımın düzenlediği eğitimler ise üreticiler için yeterli olmadığı ve daha sıklıkla düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. *“Yılda bir kere geldiler ilçe tarımdan hocalar damlamanın nasıl yapılacağını, sulamanın nasıl olacağını, ineğin nasıl sağılacağını anlattılar. 15 gün ders verdiler üretime faydası oluyo, bilinçleniyosun nasıl gübreli-cen nasıl tohumlucan nasıl ilaçlıcan ona göre mahsulü çok alıyon, bu süreler arttırılmalı 6 aya bir yapılısın düzeni yok kooperatif te kendi yapmıyor”*(Ü13). Bazı katılımcılar ise eğitim faaliyeti olmasını gerek görmemektedir. *“Eğitim faaliyeti kooperatifin olmuyo, olmamasının nedeni milletin yapabileceği standart şeyler zaten eğitim verilebilecek durum yo. Süt yapan belli yem belli gübre belli bu babadan oğula gelen bir şey. Adamın babası 40 yaşında kendi 15 yaşından beri hayvan bakıyo zaten eğitimi babadan görüyo”* (Ü11). Türkiye’de birçok kooperatifte olduğu gibi kooperatif üyelerinin eğitim düzeyi ve kooperatifleşme bilincinin düşük olması önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Üniversite, yerel yönetimler yada ziraat odaları tarafından verilen eğitimler, kooperatiflerin yeni yatırımlar yapma, verimliliği arttırma, katma değeri yüksek ürün üretme ve iyi tarım yapma imkanı sağlamaktadır. Buna örnek olarak Tire Süt Kooperatifi’nin üreticilere yönelik eğitim çalışmalarının sonucu olarak süt verimliliğindeki artış verilebilir. Üreticilere verilen eğitim ile sağmal inek başına Türkiye genelinde yılda 3 ton iken Tire kooperatifinde yılda 7 tona ulaşmıştır (Hacısüleyman ve Şanlı Gülbahar, 2019:963). Paksoy ve Bulut (2020) Aksaray ilinde süt sığırcılığı yapan kooperatif ortakları eğitim faaliyetlerinin öncelik verilmesi gereken konularından başında gördüğünü belirtmiştir. Denizli, Aydın, Muğla bölgesinde yapılan araştırmada ise ortaklarına eğitim ve danışmanlık hizmet vermek isteyen kooperatiflerin diğerlerine göre yeni yatırım planı yapma eğiliminin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (GEKA, 2016: 168).

Türkiye’de olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerde, kadınların istihdamdaki yeri kayıt dışı ve eğreti işlerdir. Tarımda ise kadınlar, ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Bu olumsuz durum kooperatifler için de geçerlidir. Kadınların kooperatif içindeki yönetsel rolleri sınırlı ya da son derece azdır. Ancak bu durumun aksine uluslararası kooperatifçilik hareketi, son yıllarda kadınların kooperatif içerisindeki rolünü ve istihdamını arttırmak adına adımlar atmaktadır. Bunun yanında özel kadın kooperatiflerinin kurulmasını desteklemektedir. (Turan,2005;107). Denizli Acıpayma ilçesi seçili köylerinde yapılan alan araştırmasında katılımcı kadınların, kooperatifte istihdam edilmesi ve yönetsel olarak katılımlarının söz konusu olmadığı ve üretici olarak çalışan kadınların kooperatif ile iletişimi bulunmadığı tespit edilmiştir. Toplantıların geneli kıraathanede ve erkekler arasında yapılmaktadır. Kadınların tamamı, kooperatifler içerisindeki faaliyetlerini eşlerinin yerine getirdiğini ifade etmiş kendilerinin sadece üretimde yer aldıklarını belirtmişlerdir. Konuya ilişkin doğrudan alıntılar şu şekildedir: *“Kooperatifin faaliyetlerine ben katılmıyorum, genelde eşim iletişim kuruyor”*(Ü1). *“Mesela diyor ki akşam toplantı yapcaz diyo, bizim bu köy yerinde toplantıya kadın gitmiyor. Erkekler gidiyo dinliyo bize bir şey demiyorlar, deseler aslında. Ben gitsem aslında decem gelsinler bizi bir daha bilinçlendirsinler. Ama gidemezsin laf olur, kadınlar katılamıyor, aslında katılacak öyle bir hakkı var. Ama kahvede oluyor bir köy odası yok ya da bişey yok ee ben kahveye gittim mi ertesi gün laf çıkar, bizim burası öyle aslında 3-5 kadın toplanıp hep beraber gitsek, o ben gitmem laf olur, o ben gitmem laf olur. Ama ben giderim ama bi ben giderim. Kooperatif başkanı seçim yapılırken desteklemek için gittik koca köyde 4 bayandık. O kadar utandım ki döndük geldik hemen, neymiş efendim bayanlar oy kullanamazmış, eşler kullanırmış. Aslında bizimde hakkımız var kullanamadık 4 bayan bak”* (Ü3). Buna göre, kadınların faaliyetleri ve yönetsel rolleri arttırılması için toplantıların kıraathanelerde değil, kadınların da rahatça katılım sağlayabilecekleri köy odası, kooperatif odası, ofis yada çay bahçesi vb. mekanlarda olması önemlidir. Kadınların ve gençlerin kooperatiflerde aktif rol oynaması kooperatiflerin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Bu kapsamda, FAO tarafından Afrika bölgesindeki küçük ülkelerde bulunan kadın çiftçilere yönelik gönüllü üyelik, demokratik

katılım ve liderlik ilkelerini destekleyerek, iyi tarım yöntemleri ve kooperatif uygulamaları ile ilgili eğitimler verilmiş, katılımcıların pazarlama becerileri de arttırılmıştır. Tarım bakanlığı yada yerel yönetimlerin katkılarıyla bu yönde etkinlikler düzenleyerek kadınların kooperatiflere katılımı ve söz sahibi olmasına yönelik bilinç oluşturmaları teşvik edilmelidir.

Kooperatif kanununa göre, tarımsal ve süt kooperatif yönetimi üyelerine, üretime faydalı olacak ekipmanları sağlamak, hayvancılık ve bitkisel ihtiyaçlarını karşılamak, en önemlisi de pazarlama görevidir. Bu doğrultuda katılımcılara kooperatiflere niye üye olma ihtiyacında bulduklarını ve kooperatiflerinin faaliyetlerinde memnun olup olmadıkları sorusu iletilmiştir. İfadeleri şu yöndedir: *"Napcam üye olmayıp vergi vercem ayrı üye olmasam kendi başıma çiftçilik yapcam kooperatifin malzemesi var, pulluğu var bunlardan yararlanmak için en kötü ihtimal sıra almam lazım kooperatif bana bunları sağlıyo"*(Ü11). *"Süt satmak için bir, birde bizim kooperatif sulama kooperatifi bu süt sonradan eklendi asıl amacı sulamaydı. Su sulamak için mecbur kooperatife üye olcan süt içinde üye olmaz isen destek alamazsın çünkü işlerini kooperatif yürütüyor"*(Ü4). *"Memnun olmasan ne yapcan başka çaren yok 5 kilo sütü alıp nereye satcan şimdi bana devlet hayvancılık yapmasak hiçbir geçim sağlamaz"* (Ü9). *"Memnunum ovadaki işimizi borçluda olsak yaptırıyoruz"*(Ü13). Katılımcılardan biri ise kooperatifin faaliyetlerinden memnun değildir. *"Memnun değilim, şeffaf olmadıkları için sorgulayamıyoruz"*(Ü15). Üye ve ortak süt üreticilerinin çoğunluğu faaliyetlerinden memnundur. Üyelerin çoğunluğu üretimde kooperatifin ekipmanlarını kullandığı ve sütlerini pazarladıkları için memnun olduklarını belirtirken, başka alternatiflerinin olmadığı ve memnun olmadığını belirten üye ise yönetimin şeffaf olmadığını düşünmektedir. Kooperatiflerin yönetimi üyelerine ve ortaklarına karşı şeffaf ve hesap verilebilir olması, üyelerin talepleri arasında yer almaktadır. Bunun sağlanması sonucunda üyelerin ve ortakların kooperatif içerisinde aidiyet ve örgütsel vatandaşlığı arttırır. Bir örgütün kurumsallaşabilmesi için şeffaf olması, hesap verebilmesi ve kişisel olmayan uzun vadeli hedeflerin belirlenmesi gerekmektedir. GEKA (2016) TR32 bölgesi içinde yapmış olduğu çalışmada yöredeki kooperatifler genel itibariyle amatör ruhlu ve zamanlarının çok az bir bölümünü yönetsel görevlere ayırabilen kimselerce idare edildiği tespit etmiştir.

Başarılı bir kooperatif, üyelerin üretim girdilerini sağlayarak küçük üreticileri desteklemektedir. Bunu kooperatifin sahip olduğu makine ve ekipmanlar ile yapar. Kooperatifin üretim girdilerini temin etmekte üyelerine yardımcı oluyor mu, ucuz girdi sağlayarak üreticiye destek oluyor mu? Sorusuna verilen cevaplara büyük çoğunlukla olumlu olmuştur. Bu cevaplara ilişkin örnekler şu şekildedir: *"Tabii ki oluyo, çiftimizi sürüyorlar, sütümüzü verdiğimiz için bizim süttten kesseler bile sürüyorlar, paket, slaj, yapıyorlar her türlü aletimiz bulunuyor"*(Ü14). *"Eve kadar yemi falan getirir, her ayın 16'sında yazdırır-sın seni arar ya da mesaj atar. Bu ay ne kadar yem alacaksan ona göre. Yem bayidekine göre daha ucuz ol-maz"*(Ü4). Fakat üreticileri bir kısmı da kooperatiflerin girdi maliyetlerinde herhangi bir etkisinin olmadığından şikayet etmektedir. *"Biçerken ödüyöz, elden fazla hesap çıkarıyorlar. Kooperatif demek, millete yardımcıdır. Şimdi benim motorum var. Yağın duzunu kendim koyuyom, benim verdiğim fiyat ile onların fiyatı aynı oluyor. Ne anladım bu kooperatiften neden ucuz yapmıyorlar"*(Ü3). Küçük üreticiler tek başlarına satın alamayacakları sabit yatırımları (alet ve ekipmanları) kooperatif aracılığıyla kullanmak-tan memnun olmasına karşın girdilerin kooperatif tarafından da pahalı temin edilmesinden memnun olmadıklarını bildirmişlerdir.

Süt üreticilerine karşılaştıkları sorunlara yönelik çiğ süt satışından elde ettikleri kazançlarına yeterli olup olmadığı ve bununla birlikte kooperatifçiliğin sorunlarına çözümüne ilişkin katkıları ile ilgili sorular sorulmuştur. Sorulan sorular çerçevesinde, görüşme sağlanan süt üreticilerin başlıca sorunları, üretim girdilerin maliyetlerinin yüksek olmasıdır. Bunun yanında örgütlü oldukları kooperatiflere borçlarının fazla olması, çiğ süt satışı sonrasında kooperatiflerden düzenli gelir elde edememesi ve kazançlarının

maliyetleri karşılayamaması gibi genel olarak mali sorunlar oldukları katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Katılımcılara süt üretiminden kazançların yeterli olup olmadığını ve maliyetleri karşılayıp karşılamadığı sorusuna verilen cevaplar şu yöndedir: *“Düzen olmadığı için elimize para geçmiyor, ancak süt primi alabiliyoruz, süt parası almıyoruz kooperatiften. Çünkü vermiyorlar, adam yok su parası, yok cer-yan parası yani kesinti olunca gelir yeterli değil”*(Ü1). *“Zararınız ne diye sor aylık bir gelir yok. Süt para-ları yeme, samana, yeme gidiyor. Kazanç yok işte. Kazancımız yetmiyor”* (Ü2). *“Borçlu duruma düşüyoruz çünkü yem pahalı süt ucuz, kooperatife borçlu kalıyoruz cebimizden ödemeye gidiyoruz. Yeterli değil”* (Ü7). 15 katılımcı süt üreticilerin tamamı girdilerin yüksek olmasından dolayı süt üretiminden elde ettikleri kazancın yetmediğini ifade etmektedir. Katılımcıların bazıları emekli, bazıları ise kooperatifte çalışarak yan gelir elde etmekte, böylelikle üretime devam ettiklerini belirtmiştir. 2018 yılının aralık ayında çiğ süt destekleme primi; litresi 10 kuruştan 25 kuruşa yükseltilmişti. Kasım 2019’dan itibaren tekrar 10 kuruşa düşürülmüştür (<https://www.sozcu.com.tr/2019/ekonomi/sut-prim-destegi-25-kurustan-10-kurusa-dusuruldu-5425140/>). Gerekece olarak bütçede yaşanan mali kriz olarak gösterilmiştir. Buna göre, süt fiyatları üreticiler açısından sütün satış yerinin belirlenmesinde en önemli faktörlerden biridir. Süt fiyatları arttıkça üreticilerin sütünü kooperatif aracılığıyla pazarlama olasılığı azalmaktadır. Süt üretimleri fazla olan büyük ölçekli işletmelerde süt kooperatiflere satılmamakta, dolayısıyla süt fiyatının artması, kooperatif aracılığıyla pazarlama olasılığını azaltmaktadır (Koç ve Uzmay, 2018). Süt fiyatlarının düşük olması çeşitli il ve ilçelerde yapılmış birçok çalışmada da belirtilmiştir (Yılmaz, 2010; Boz, 2013; Aydın Can, Engindeniz ve Can (2017); Koç ve Uzmay 2018; Paksoy ve Bulut, 2020). Kasım öncesi son dört ayda ise süt destek primleri ödenememiştir. Üreticilere doğan buzağılar için destekleme verilmektedir: 4 Ay ve üzeri buzağılara 350 TL/baş, Soy kütüğüne kayıtlı 500 TL/Baş, Döl Kontrollü Boğanın Yavrusu (ilave) 50 TL/Baş ve Yetiştiricilik Bölgesi İlleri (ilave) 200 TL/Baş’dır (TC.Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018). Katılımcı üreticilere desteklemelerin üretime katkısına ilişkin sorulduğunda *“Buzağı desteklemesi yılda 1 kere buzağı doğunca gidip bildiriyorum, mesela buzağı başına 200 TL alıyorum yılda. Ona devlet veriyö devlet desteği ama çiftçi tam olarak desteklenmiyor, gübreye destek diyo yok, mazota destek diyo yok”*(Ü13). *“Bu köyde hep kooperatiften destek alınır, burası bir dayanak adam sıkışır borç alır, buzağı desteği alıyoruz 300 falan ama tam desteklenmiyor. Büyük besanelerin vergi borcunu düşüyor, küçük çiftçinin 500 tl borcu olsun hemen icraya veriyor. Tamam alsın ama müsamma göstereyim çiftçiye traktörün yakıtı 6,5 lira süt 2.30 desteklerle 2.80”* (Ü11) belirtmiştir.

Katılımcı süt üreticilerin en önemli sorunları ise kooperatiflerinden süt parasını düzenli alamadıkları yönündedir. Bu sorunun çözümünde ise hiçbir yerden destek alamadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların tamamı kooperatifler ile sorun yaşadığında başka bir yerden yardım alamadığını belirtmişlerdir. *“Maalesef kooperatifler kendi sorunlarında etkililer senin sorunlarında etkin olmazlar süt parasından bak 7. Ayda süt parası alındı 1.aya gelindi hala süt parası verilecek aradaki borcu sen hesap et, başkanların kooperatiflerin bu kadar yararı var”*(Ü7). Denizli Acıpayam ilçesi süt kooperatifine üye olan üreticiler kooperatiflerine sütü sattıklarını fakat süt parasını düzenli alamadıklarını, çiğ süt satış fiyatlarının ucuz fakat kooperatifin sağlamış olduğu girdi fiyatlarının pahalı olduğunu bildirmiştir. Buna göre elde edilen sonuçlar diğer yörelerdeki süt kooperatifleri için yapılan çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Başaran ve Irmak (2018), Edirne tarımsal amaçlı kooperatiflerde yaptıkları çalışmada da üyelerin kooperatiften satın alınan girdi fiyatlarını yüksek bulurken, ürün satış fiyatlarının ise yeterince yüksek olmadığını belirtmiştir. Aydın Can vd. (2017) çiğ süt ve büyükbaş hayvan yemi alanında faaliyetini sürdürmekte olan Kocaeli ili Derince ilçesi Çavuşlu Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifinde yapmış olduğu çalışmada da benzer sonuçları tespit etmiştir. Üyeler en çok çiğ süt ve buzağı

desteği aldıklarını fakat yem fiyatlarının çok yüksek olduğu sütü istedikleri fiyattan satamadıklarını ve kar marjının düşük olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların başarılı bir kooperatif modeli tanımı, üreticilerin kooperatiflerinden emeklerinin karşılığını alabildikleri, pazarlama becerileri gelişmiş, üretmeyi ve üyelerine hizmet edebilen bir kooperatif şeklindedir. Bu konuya ilişkin ifadeleri şu yöndedir: *“Üretmeli, ürettiğini satmalı bizde o yok küçük olduğundan olabilir”*(Ü13). *“Kendini değil üyelerini düşünen bir yönetici olmalı”*(Ü7); *“Başarılı bir kooperatif karşılıklı olmalı hani emeğinin karşılığını alman lazım, emeğinin karşılığını çiftçi alamıyor”*(Ü9); *“Yani kooperatif demek her kooperatif ne olursa olsun vatandaşına, üyesine yardımcı olması lazım, yani başka yerden ucuz olması lazım”*(Ü3); *“Başta üreticiye yardımcı olmalı gidip araştırmalı, kooperatifin parası olmalı, para olduğu zaman şu yem 80-83 lira nakit olduğunda 76 lira pazarlık sınırı var”*(Ü4); *“Vatandaş olarak köylüler olarak kooperatifi sorgulayabilmek yönetimi sorgulaman lazım mesela 6 aya bir toplantısı olması lazım biz ne yapıyoruz senede 1”*(Ü11). Yörede kooperatifçilik alanında en yaygın olan süt toplama kooperatiflerinin büyük bir çoğunluğu, mikro ölçekli küçük üretici olup ürünlerini işlemeden veya katma değer yaratacak bir adım gerçekleştirmeden doğrudan alıcıya vermektedir. Ürünün homojene yakın olması fakat yörede çok fazla sayıda kooperatifin olması (hatta bir köyde birden fazla kooperatif olması) fiyatın düşük olmasına neden olmaktadır. Bu durumda yakın mesafedeki kooperatiflerin birleşmeleri, kooperatifler altında süt toplamının yanı sıra toplu sağım, soğuk zincir ve hijyeni koruyarak ürünlerini işlenmiş ürüne dönüştürerek katma değer yaratmaları konusunda teşvik edilmeleri gerekmektedir. Köylere yakın yörede tarıma dayalı işletme kapsamında entegre tesislerin kurulması teşvik edilmelidir.

SONUÇ

Türkiye net ihracatçı olduğu süt sektöründe, AB ülkeleri içinde en fazla ihracat yapan 3., Dünya’da ise 8. ülkedir. Yapısal özellikler nedeniyle diğer sektörlerle göre daha riskli olan süt üretimi, çevresel koşullar, iklim değişiklikleri, tüketici tercihleri, ham madde fiyatlarındaki dalgalanmalar, piyasa koşulları ve teknoloji değişimi gibi değişkenlerden çok daha fazla etkilenmektedir. Türkiye’de süt üretimi küçük ölçekli aile işletmeleri tarafından gerçekleştirilmekte olup, işletmelerinin %71’i 10 baştan az ineğe sahiptir. Bunu yanı sıra sektörde karşılaşılan temel sorunlar yüksek üretim maliyetleri, ürün fiyatındaki istikrarsızlık, düşük ürün kalitesi, pazarlama ve kayıt dışılıktır. Kooperatifleşme sektörteki sorunların çözümüne yardımcı olmak açısından önemli olmasına karşın dağınık, küçük ve parçalı yapıda olması etkinliklerini azaltmaktadır. Bu çalışmada süt kooperatiflere ilişkin mevcut durum analizi ve sorunlarına yönelik olarak Denizli-Acıpayam ilçesi köylerinde faaliyette bulunan süt kooperatifleri başkanları ve üyeleriyle görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre gerek kooperatif başkanları gerekse de kooperatife üye üreticilerin yaş ortalamasının 50’nin üzerinde, gençlerin ve kadınların gerek üye gerekse yönetici olarak kooperatifçilik hareketine katılımını sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Kadın emeğinin yoğun olduğu üretimde, inek bakımı ve süt sağımından kadınlar sorumlu iken kooperatif faaliyetlerine eşlerinin katıldığı, kadınların ise istemedikleri halde geri planda kaldıkları belirtilmiştir. Süt kooperatiflerinin en büyük sorunu ise finansmandır. Süt fiyatının düşük ve girdi fiyatlarının yüksek olması üretici gelirini düşürmektedir. Devletin buzağı ve süt destek primleri yetersiz görülürken, birçok üye süt ve yem fiyatlarına ilişkin süt üreticileri birliğinin kooperatifleri tam olarak temsil edemediği ve haklarını savunmadığını düşünmektedir. Diğer bir sorun üyelerin kooperatiften süt paralarını düzenli bir şekilde alamamalarıdır. Tüm bunlar, küçük kooperatiflerin etkinliğini azaltmakta ve üyelerin kooperatife yönelik sorumluluklarını yerine getirmede isteksiz olmasına neden olmaktadır. Gerek üyeler gerekse kooperatif başkanları sorunlarının çözümünde yalnız olduklarını belirtmiştir. Üreticiler makine,

alet temini ve pazarlama imkanından dolayı kooperatife üye olduklarını bildirmiştir. Başkanlar ve üyelerin çoğu eğitim faaliyetlerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Süt kooperatiflerinde önemli bir sorun olan finansman sorununun çözümüne yönelik olarak makro ve mikro düzeyde politikaların gerekliliği açıktır. Çiğ süt fiyatlarını belirleyen ulusal süt konseyinde taraflar arasında sosyal diyalog ortamı eşit bir şekilde sağlanmalıdır. Süt sektöründeki sürdürülebilirlik için üreticilerin refahı dikkate alınmalıdır. Üreticinin temsil gücü artırılarak, fiyatlar belirlenirken girdi maliyetleri, dünya süt-yem paritesi dikkate alınmalıdır. Hayvancılığın ve sütçülüğün geliştirilmesinde örgütlü yapıların gerekliliği kaçınılmazdır. Küçük aile işletmeleri desteklenerek optimum işletme ölçeği büyüklüğüne ulaştırılmalı ve kooperatifleşme yaygınlaştırılmalıdır. Bu bağlamda üreticiler kooperatifleşme konusunda bilinçlendirilmeli, kadınların ve gençlerin kooperatif bünyesinde yer alması teşvik edilmedir. Gerek sütte kalite, hijyen, teknik destek, verimlilik ve üretimi arttırmak gerekse kırsal kalkınmaya destek olmak amacıyla kooperatifleşme teşvik edilmelidir. Kooperatifleri devlet teşvikiyle birleştirilerek dağınık ve parçalı yapıya son verilmesi finansman sorununun çözümünde etkili olacaktır. Başarılı örneklerde olduğu gibi kooperatif bünyesinde çiftlikler ve fabrikaların kurulması, yerel yönetimler, üniversite ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliklerine gidilmesi sağlıklı ve katma değerli ürün üretimini desteklerken, kooperatiflerin düzenli bir gelir sağlamasına, ucuz girdi temin etmesine ve üreticilerin düzenli bir gelir elde etmesinde etkili olacaktır. Diğer taraftan, finansal sorunların çözümüne yönelik olarak kooperatif bankasının kurulması ve devletin örgütlü üreticiyi primlerle desteklemesi kooperatiflerin cazip kurumlar haline gelmelerini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akoğlu, F. (2018), Denizli’de Dokumacılık ve Dokumada Kooperatifinde İlkler: Kale Dokumacılar Kooperatifi ve Denizli Dokumacılar Birlik Kooperatifi, *Belgi Dergisi*, 16(2): 928-943.
- Aktaş, C. (2007), *Türkiye’de Kooperatifçilik Eğitiminin Gelişimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE İşletme ABD Kooperatifçilik Bilim Dalı, İstanbul
- Augère-Granier M.L. (2018), The EU Dairy Sector, European Parliamentary Research Service [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630345/EPRS_BRI\(2018\)630345_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630345/EPRS_BRI(2018)630345_EN.pdf) (24.09.2020)
- Aydın Can, B., Engindeniz, S. ve Can, O. (2017a), Kırsal Kalkınmada Kooperatiflerin Rolü Ve Önemi; SS Çavuşlu Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Örneği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52(Özel sayı):120-139.
- Aydın Can, B. ve Engindeniz, (2017), Gençlerin Tarımsal Girişimcilik Eğilimleri: Türkiye’de Örnek Bir Araştırma, Ed. Koç, S., Orhan A. ve Gözen M.Ç., *Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomi*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Başaran H. ve Irmak E. (2018), Edirne’de Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerde Ortaklık Yapısı ve Kooperatif Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi, *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 21(Özel Sayı): 116-122,
- Bektaş, S. ve Seki, İ. (2016), Süt Üretim Kooperatiflerinde Etkinlik ve Verimlilik: Biga Örneği, *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 1-18.
- Boz, İ., 2013, Doğu Akdeniz Bölgesi’nde Süt Sığırcılığı Yapan İşletmelerin Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri, *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 16(1): 24-32.
- Copa-Cogeca (2014), Milk producers, Part of sustainable growth, file:///C:/Users/TOSH%4%B-0BA/Downloads/Milk%20producers,%20part%20of%20sustainable%20growth%20(1).pdf (29.09.2020).
- Çetin, H. (2009), Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Sosyal, Ekonomik ve Demokratik Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 4(2):36-50.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yapı Kooperatifleri Portalı (2020), Kooperatif Genel İstatistikleri, <http://yapikooperatifportal.csb.gov.tr/Home/istatistik> (29.09.2020).
- Demir, P., Aral, Y., Sariözkan, S., (2014), Kars ili Süt Sığırcılık İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Üretim Maliyetleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 25(1):1-6.
- Ertan, A. ve Kaya, M.S. (2012), Çünür Sulama Kooperatifinde Kooperatif-Ortak İlişkilerinin Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(16): 127-129.
- EUROSTAT (2019), Milk and milk product statistics, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Milk_and_milk_product_statistics#-Milk_production (29.09.2020).
- FAO (2012). Agricultural Cooperatives Paving The Way for Food Security and Rural Development. 2012 International Year of the Cooperatives, <http://www.fao.org/3/ap088e/ap088e00.pdf> (20.02.2020)

- FAO (2013), Milk and dairy hold potential for improving nutrition of world's poor <http://www.fao.org/news/story/en/item/203977/icode/> (29.09.2020).
- FrieslandCampina, (2020), Financials, <https://www.frieslandcampina.com/about-frieslandcampina/financials/> (29.09.2020).
- GEKA (2016), *Güney Ege Bölgesinde Üretim Odaklı Kooperatiflerin Mevcut Durum Analizi ve Geliştirme Stratejileri*, Denizli: Güney Ege Kalkınma Ajansı.
- Gülse Bal, H.S. (2003), *Orta Karadeniz Bölgesi'nde Ayçiçeği Yetiştirme İşletmelerin Ekonomik Analizi ve Kooperatif-Üretici-İşleyici Entegrasyonunu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi FBE, Tarım Ekonomisi ABD, Tokat.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, (2012), Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016, [http://www.turkey.coop/uploads/menu/t%C3%BCrkiye_kooperatif%C3%A7ilik_stratejisi_ve_eylem_plan%C4%B1_\(2012-2016\).pdf](http://www.turkey.coop/uploads/menu/t%C3%BCrkiye_kooperatif%C3%A7ilik_stratejisi_ve_eylem_plan%C4%B1_(2012-2016).pdf) (12.09.2020).
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2017), Türkiye'de Kooperatifçilik Raporu 2016. <http://koop.gtb.gov.tr/data/592ea2dd1a79f514ac499aae/TKR-2016-2017%200804-BASIM.pdf> (12.09.2020).
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2019), Türkiye Genel Kooperatif ve Birlik Sayıları <https://ticaret.gov.tr/data/5d43d82d13b876433065528e/TurkiyeGenelKooperatifVeBirlikDagilimi%202018.pdf> (29.09.2020).
- Gündüz, O. ve Dağdeviren, M. (2011), Bafra İlçesinde Süt Maliyetinin Belirlenmesi ve Üretimi Etkileyen Faktörlerin Fonksiyonel Analizi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 21(2):104-111.
- Hacısüleyman D. ve Şanlı Gülbahar, B. (2019), Sürdürülebilir Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Kooperatifçiliğin Rolü: İzmir Tire Süt Modeli Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4.):949-967.
- HAY-KOOP (2020), Denizli Hay-Koop Birliği, Hizmetler <https://denizlihaykoop.com/ortaklar/ortaklarimiz/> (04.10.2020).
- Kızılaslan, H. ve Doğan, H.G. (2013), AB ve Türkiye'de Tarım Sektöründe Örgütlenme ve Üretici Birlikleri, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1): 146-159.
- Koç, Y. (1984), Türkiye'de 1974-1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4):367-403.
- Köroğlu, S. (2003), *AB ve Türkiyede Tarımsal Örgütlenme*, Uzmanlık Tezi, Tarım ve Köyişeri Bakanlığı, Dış ilişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Mülayim, Z.G. (1990), *Türk Kooperatifçiliğinin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: Ekonomi ve Toplum Friedrich Ebert Vakfı.
- Özdemir, G. ve Başaran, B. (2003), Türkiye'de Kooperatifçiliğin Fikir, Anayasa ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 142: 33-46.
- Paksoy M. ve Bulut, O.D. (2020), Aksaray İlinde Süt Sığırcılığı Yapan Kooperatif Ortaklarının Sosyo-Ekonomik Özellikleri ve Kooperatif-Ortak İlişkilerinin İncelenmesi, *Uluslararası Tarım ve Yaban Hayatı Bilimleri Dergisi (UTYHBD)*, 6(2): 252 - 262
- Tan S. ve Karaönder, İ. (2013), Türkiye'de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdenlenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği, *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1 (1): 87-94
- TAGEM (T.C.Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü), (2018), Süt Sektör Politika Belgesi 2018-2022, <https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/yayin/S%C3%BCt%20Sekt%C3%B6r%20Politika%20Belgesi%202018-2022.pdf> (02.10.2020)
- TARIM-KOOP (2020), Bağlı Kooperatifler, <http://www.tarimkoop.org.tr/baglikoop.html> (04.10.2020)
- Tarım ve Orman Bakanlığı Acıpayam İlçe ve Tarım Orman Müdürlüğü (2020), Acıpayam İlçe İstatistikleri
- Tarım ve Orman Bakanlığı Denizli İl ve Tarım Orman Müdürlüğü (2019), İstatistikler, <https://denizli.tarimorman.gov.tr/Menu/14/Istatistikler> (24.09.2020).
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2018), Buzağı Destekleme Fiyatları. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Hayvancilik-Desteklemeleri/Buzagi-Destegi/Buzagi-Desteklemesi> (24.09.2020).
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2019), 2019 Faaliyet Raporu https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakan%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar-%C4%B1/2019%20yili%20faaliyet%20raporu.PDF (29.09.2020).
- Tarım ve Orman Bakanlığı Reform Müdürlüğü (2020), Tarımsal Örgütlenme, <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Link/33/Tarimsal-Orgutlenme-Tablosu> (24.09.2020)
- Tekin, H , (2006), Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme, *İstanbul University Sosyoloji Dergisi*, 3 (13): 101-116.

- Turan, N. (2005), Üretken Bir İstihdam Yaratılmasında Kooperatif İşletmelerin Potansiyel Katkısı, *Bilgi Yayınları*, 10(1): 99-111
- TÜİK. (2020). İşgücü İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (20.02.2020)
- Ulusal Süt Konseyi (2019), Dünya ve Türkiye’de Süt Sektör İstatistikleri 2019, <https://ulusalsutkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/Ulusal-Sut-Konseyi-Sut-Raporu-2019.pdf> (29.09.2020)
- Ulusal Süt Konseyi (2020), İstatistikler, <https://ulusalsutkonseyi.org.tr/istatistikler/> (29.09.2020)
- Yazan, Ö. (2017), Ziraat Bankasının İlk Yirmi Yılına Ait Bazı Kayıtların İncelenmesi, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4) 221-237.
- Yercan, M. ve Kınıklı, F. (2018), Tarımsal Kooperatiflerde Ortakların Yönetime Katılımını Etkileyen Faktörlerin Analizi Üzerine Bir Araştırma: İzmir İli Sütçülük Kooperatifleri Örneği, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 24 (2): 203-214.
- Yıldırım, U.D., (2017), Tarımda Alternatif Kamusalılığın Olanakları: İzmir Tire Süt Kooperatifi Örneği, *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, 2(Kış): 50-67
- Yılmaz, H., (2010), *Süt Sığırıcılığında Kooperatifler Aracılığıyla Desteklemenin Ekonomik Ve Sosyal Etkileri: Adana İli Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi FBE, Tarım Ekonomisi ABD.
- ZMO (Ziraat Mühendisleri Odası) (2019), Süt Raporu-2018, https://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/62a096b3a91b26b_ek.pdf?tipi=38&turu=D&sube=0 (29.09.2020).